

Božidar Čečuk, Dinko Radić: *Vela spila. Višeslojno pretpovijesno nalazište Vela Luka - otok Korčula*. Centar za kulturu "Vela Luka", Vela Luka 2005. 299 str., 94 tab., 42 sl. u tekstu.

Uvod knjizi *Vela spila* napisao je Franko Oreb dugogodišnji suradnik na iskopavanju Vele spile, rođeni velolučanin, arheolog i povijesničar umjetnosti. Opisao je prirodna obilježja zapadnoga dijela otoka Korčule, gdje se u dnu velolučkoga zaljeva nalazi Vela spila. Priložena je karta (str. 10) najvažnijih lokaliteta toga dijela Jadrana koja obuhvaća pretpovijesna nalazišta južnojadranskih otoka: Brač, Hvar, Vis, Korčula, Latovo, Sušac, Palgruža, kao i nekoliko lokaliteta na suprotnoj obali Italije (Coppa Navigata, Passo di Corvo) čime su naznačeni putevi transmisije pretpovijesnih kultura.

Povijest istraživanja prati arheološke radove od prvoga spomena lokaliteta početkom dvadesetog stoljeća do njihovih intenziviranja sredinom sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Od godine 1978. voditelj je iskopavanja prof. Čečuk, stalni je suradnik dr. Oreb, a uskoro im se priključio i prof. Radić kustos velolučke arheološke zbirke. Tijekom proteklih trideset godina kontinuirano se radilo na površini od oko dvjesto kvadratnih metara. Spilja je velika dvarana eliptična oblika s postranskim ulazom okrenutom prema moru i dva otvora na stropu. U dosadašnjim iskopavanjima dno spilje nije dosegnuto. Na tabelarnome prikazu (str. 17) vidimo pregled slojeva od 1-8 i kultura u spilji i njihovih razvojnih stupnjeva. Najdonji iskopani sloj Vele spile pripada gornjem paleolitikumu i kulturi epigravetijen. Prije opisa epigravetijenskih nalaza oslikan je krajobraz Korčule i Jadranskoga mora krajem pleistocena. Slijede pregledne tabele i statistika pronađenih kremenih predmeta. Grebala su u Veloj spilji najčešće oruđe i dolaze u nekoliko tipova. Pronađeno je također i koštanih predmeta kao i mala životinjska figurica izmodelirana od zemlje (str. 29, sl. 8). Opisujući osnovne oblike materijalne kulture gornjopaleolitičkih naslaga autori ističu činjenicu da se šire okruženje Vele spilje krajem ledenog doba značajno razlikovalo od današnjeg. Najbliža je obala bila kilometrima udaljena od spilje, a klima mnogo hladnija. Množina kremenja i zdrobljenih životinjskih kostiju slične na situaciju na Badnju i u stratumima VIII i IX Crvene stijene. Kalibrirani radiokarbonski datumi za najdonji sloj su 18.000-16.700 g. pr. Kr. Približno dvjestotine predmeta gornjega paleolitika odnosno epigravetijena je nabrojano u katalogu (t. 1-9) uz poglavlje *Gornji paleolitik (8) Epigravetijen* (str. 21-48).

Sedmi sloj, mezolitički, debeo je oko metar i pol, a nalazi pokazuju dva razvojna stupnja. Klimu obilježava zatopljanje i s tim u vezi porast razine mora. U mezolitičku prevladava koštano oruđe, a ima ga tri puta više nego kremenih artefakata. Stručnjaci Zavoda za geologiju i paleontologiju kvartara HAZU analizirali su i identificirali osteološke ostatke životinja za prehranu. U donjim slojevima ima više kostiju jelena i divljeg goveda, a ovca i koza, vjerojatno domesticirana životinja, javlja se tek u neolitičkim slojevima.

U zasebnom su poglavlju istaknute razlike i prijelaz iz paleolitika u mezolitik koji je obilježen korijenitim promjenama. Obrada i korištenje kremenja tijekom mezolitika gotovo potpuno izostaje, a velika je razlika, također kod osteoloških nalaza. Sastav lovnih životinja u mezolitičku pokazuje veću raznolikost s mnogo vrsta sitne divljači, koje u paleolitikumu nije bilo, jednako tako kao niti školjka. Komparativne građe ima relativno malo, jer u široj regiji praktički nema nijednog sustavno istraženog lokaliteta s kojim se nalazi iz Vele spile mogu usporediti. Kulturna situacija u vremenski paralelnim slojevima Crvene stijene kao i u Odmutnjači potpuno odudaraju od Vele spile. Donekle je analogno stanje jedino u Pupičinoj peći i Pod Črmukljo, no autori na kraju zaključuju da jedan facijes mezolitika Vele spile odražava planinsko-dinarski fenomen, a drugi facijes je bliži otočnim i obalnim lokalitetima na Jadranu.

U starijem neolitikumu dogodila se vjerojatno najveća promjena u cjelokupnom ljudskom postojanju, kako pišu Čečuk i Radić,

prelazak od lovstva i sakupljanja plodova prirode na agrikulturu, odnosno tzv. neolitička revolucija. Naslage starijeg neolitika u Veljoj spilji pripadaju, jednako kao i šire jadransko i mediteransko područje, kulturi impresso. U starijem neolitičkom sloju Vele spile pronađene četiri manje kamene sjekirice izradene tehnikom glačanja, a kremenja industrija općenito kvalitativno i kvantitativno stagnira, što je započelo već u mezolitičku. Omjer ukrašene i neukrašene keramike je oko 1:6 što je pokazala statistika *cca* dvije tisuće komada keramičkih ulomaka. Izdvojeno je sedam načina - tehnika ukrašavanja posuda te dvadesetšest motiva koji dolaze na keramici. Čečuk i Radić su prepoznali tri razvojna stupnja starijeg neolitika odnosno kulture keramike impresso. Keramika postepeno postaje kvalitetnija, mijenja se sintaksa dekora itd. Bliske se analogije za keramiku impresso nalaze na otocima Sušcu i Tremitima, a na obali su to lokaliteti Vrbića i Crvena stijena. Oslonac za trostupnjevanje keramike impresso u Veljoj spilji autori su imali u radu J. Müllera o istočnojadranskom ranom neolitikumu iz 1994. g., a također je usvojena apsolutna datacija impressa - od kraja 7. do sredine 6. milenija pr. Kr.

U narednom je poglavlju prikazan peti sloj odnosno srednji neolitik. Čečuk i Radić uveli su važnu novinu u pretpovijest Jadrana, a to je srednjoneolitička *velolučka kultura*. Ona se manifestira u petome stratumu, a prema autorima, ima zasad dva stupnja. U prvome stupnju potpuno prestaje keramika impresso i pojavljuje se fino glačana keramika, a u drugom stupnju polikromija. Autori su opisali sve osnovne elemente nove kulture (str. 109-120; t. 29-41), kao i njezinu povezanost s istovremenim kulturama na širem sredozemnom i kopnenom području. Velolučka će kultura vjerojatno potaći živu raspravu među specijalistima za neolitik, no najvažnije je ovdje stručnjacima predočena arheološka građa koja oslikava ovu novu jadransku kulturu.

U četvrtome - mladeneolitičkom stratumu Vele spile zabilježeno je izuzetno intenzivno naseljavanje spilje o čemu svjedoči velika količina artefakata i mnogi ostaci vatrišta. To je vrijeme života hvarske kulture koja množinom nalaza zauzima središnje mjesto u Veljoj spilji. Dosada se hvarska kultura dijelila na tri stupnja zauzimajući mladi neolitik, no u Veljoj spilji jasno stratigrafski definirana četiri stupnja razvoja hvarske kulture (str. 157-160). Oni su argumentirani brojčano u postotcima glačane odnosno neglačane keramike, tehnike ukrašavanja i oblika posuda po slojevima - od sloja 28 do sloja 20 na tablici 15, str. 157. Posebno je značajan nalaz dva kosturna ukopa - riječ je o dvije ženske osobe - koji pripadaju mlađem neolitikumu odnosno kasnoj hvarskoj kulturi.

Kontinuitet života u Veljoj spilji se neprekinuto nastavlja i u toku eneolitika. Na približnoj dubini od dva metra započinju nalazi materijala mladog od hvarske kulture. Keramika pokazuje obilježja nakovanske kulture: posude S-profila, glačane stijenke, okomita plastična rebra, subkutane ručice itd. Zanimljiva su zapažanja na kremenim izrađevinama, naime *eneolitičko razdoblje zajedno s dva posljednja neolitička stupnja čine zasebnu cjelinu u obradi i korištenju kremenog oruđa*. Povezanost Vele spile i nakovanske kulture sa širim prostorom općenito pretstavlja crno glačana kanelirana keramika. Čečuk i Radić su ustanovili da ta vrsta keramike u Veljoj spilji pripada posljednjem stupnju razvoja hvarske kulture, a tijekom nakovanske kulture kaneliranje se koristi samo iznimno i u eneolitičkom dekorativnom sustavu sasvim je sporedna manifestacija. Inače, nakovanska je kultura prvputa izdvojena sredinom sedamdesetih prošloga stoljeća i to u stratumima Gudnje na Pelješcu i u Odmutnjači, a novija istraživanja Lastvina u Bukoviću kod Benkovca dala su vrlo dobre paralele s nakovanskim materijalom u Veljoj spilji.

Za vrijeme ranog brončanog doba najbolje je bio iskorišten za obitavanje prednji spiljski prostor kako pokazuje disperzija nalaza drugoga sloja. Nalazi keramike cetinske kulture pokazuju jednodušnost, ima dosta neukrašene i grube keramike, što se tumači postepenim napuštanjem spiljskog stanovanja i pre-

mješanje žitelja na obližnje gradinske punktove. Keramički su nalazi ovog sloja podrobno obrađeni i razvrstani po ukrasima i oblicima u nekoliko skupina. Zanimljiv je ukop koji je pronađen 1983. g. i to u većoj keramičkoj posudi koji su Čečuk i Radić datirali u vrijeme pojave rane žljebljene keramike. S tim u vezi diskutiran je problem jadranskog tipa ljubljanske kulture. U zaključku stoji konstatacija o stalnoj transformaciji nakovanske kulture pod utjecajima višestranih impulsa od kojih je presudan utjecaj cetinske kulture iz njezinog matičnog područja.

Nakon kratkog *Zaključka* (str. 275) knjizi je pridodano poglavlje broj 13: *Životinjske kosti iz Vele spile na otoku Korčuli* Snježane Kužir, Krešimira Babića i Zvonimira Kozića. Na tablici je prikazana raspodjela koštanih nalaza prema razdobljima i pripadnosti - ptice, sisavci, ribe, vodozemci i neodređene kosti. Autori zaključuju da pretežni dio mesne prehrane u paleolitiku čine jelen i kopitari, a za popunu ptice. U mezolitiku se povećava udio malih preživača i riba. Govedo se pojavljuje tek u hvarskoj kulturi i traje dalje.

Monografija Čečuka i Radića cjelovito prikazuje dosadašnje rezultate istraživanja Vele spile, vrlo važnog pretpovijesnog nalazišta u Dalmaciji. Tekst je organiziran, kako je već istaknuto, tako da pojedino poglavlje obrađuje jedan sloj odnosi period i kultur. Svako poglavlje ima svoj katalog materijala i table, slike i grafikone, te vrlo stručan engleski prijevod Staše Forenbahera, te pretstavlja dragocijeni novi prilog poznavanju pretpovijesti istočne obale Jadrana.

Dunja GLOGOVIĆ

Verena Gassner, Sonja Jilek, Sabine Ladstätter: *Am Rande des Reiches. Die Römer in Österreich.* Österreichische Geschichte. 15 v. Chr.-378 n. Chr. Verlag Carl Ueberreuter, Wien 2002. ISBN 3-8000-3772-6. 488 str.

Pred nami je najnovije delo o antičnoj zgodovini za območje naše sosedne Avstrije, ki je izšlo leta 2002 na Dunaju pod taktirko H. Wolframa. Že v samem naslovu je opredeljen časovni okvir, ki ga ta zajetna knjiga obsega, poudariti pa je treba tudi to, da ga avtorice razumno presežejo in dokaj natančno orišejo tudi čas pred letom 15 pred Kr. ter obdobje pozne antike po letu 378 po Kr. Knjiga je nedvomno velik prispevek k sistematični predstavitvi zgodovine Norika. Avtorice tega dela so tri priznane avstrijske strokovnjakinje, ki so si razdelile posamezna poglavja. Delo se nedvomno odlikuje po izjemni preglednosti in sistematičnosti.

Uvodno poglavje je posvečeno virom, ki jih V. Gassner in S. Ladstätter predstavita z občudovanja vredno natančnostjo. Posebej poudarita historiografske vire, kjer nanizata antične avtorje, ki tako ali drugače pišejo o Noriku. Polibij prvi poroča o tem prostoru, sledijo posamične omembe pri Cezarju, Horaciju in Ovidiju. Občutno več najdemo pri Liviju in Strabonu; zgodovinsko delo Veleja Paterkula pa ima posebno vlogo za preučevanje obdobja cesarja Tiberija. Sledi Plinij Starejši, ki prvi omeni noriška mesta (*oppida*), za katera pravi, da so bila ustanovljena (kot municipiji) v času Klavdija: *Virunum*, *Celeia*, *Aguntum*, *Teurnia*, *Iuvavum* in v času Vespazijana: *Flavia Solva*, ki je bila edina med omenjenimi rimska kolonija. Že omenjenim se pridružujejo še zgodovinarji Tacit, Plutarh, Svetonij, Flor, Apijan ter geograf Ptolemej. Za čas Severov je najpomembnejši vir Kasij Dion, za obdobje pozne antike se število antičnih virov ponovno pomnoži: življenjepisi svetnikov, kronike, biografije ..., z naraščanjem njihovega števila pa upada njihova zanesljivost. Poleg teh virov avtorici predstavita še "potovalne" priložnice in zemljepisne karte: *Notitia Dignitatum* - poznoantični priložnik o ureditvi rimske države; *Itinerarium Antonini* - seznam cest, obcestnih postaj in razdalj v rimski državi; *Tabula Peutingeriana* - prepis antične karte imperija. Predzadnji razdelek tega poglavja je namenjen epigrafskim

in numizmatičnim virom, zadnji pa predstavi še arheološke.

Sam zgodovinski pregled avtorice razdelijo na tri velike dele: zgodnje obdobje (*Die Frühzeit*), srednje cesarstvo (*Die mittlere Kaiserzeit*) in pozna antika (*Die Spätantike*).

Prvi obsežen razdelek prvega dela se začne s predstavitvijo Keltov, Retijcev in Rimljanov v 2. in 1. st. pred Kr. Avtorici V. Gassner in S. Jilek orišeta vse pomembne epizode iz tega obdobja: npr. ustanovitev Akvileje leta 181 pred Kr. in okoliščine, ki so jo spremljale; noriške kralje: *Catmelus*, *Cincibilus*, *Balanos*; pomen zlata pri noriških Tavriških ter vdor Kimbrov in bitko pri Noreji. Ustavita se tudi pri problemu lociranja tega znamenitega mesta, ki že dolgo buri domišljijo raziskovalcev noriškega prostora. Sledi predstavitev noriškega kraljestva (*regnum Noricum*) v 1. st. pred Kr.

Naslednji del je posvečen fazi okupacije v času cesarja Avgusta in Tiberija, ki je potekala večinoma po mirni poti, kar je nedvomno fenomen rezerviran za Norik. Rimljani pa so si tudi to območje, še bolj pa okolico, dokončno podredili z vojnimi pohodi: osvojitve Alp, Porenja in Panonije. Norik je upravno postal provinca šele v času cesarja Klavdija, živahni trgovski stiki pa so se nadaljevali že od 2. st. pred Kr. naprej. Leto 15 pred Kr., ki ga smatramo za začetek okupacije Norika, tega ni spremeniло; nedvomno pa so se s tem letom začele priprave na uradno in upravno vzpostavitev province. V ta čas sodi razcvet, pa tudi propad trgovskega središča na Štalenski gori (*Magdalensberg*), kjer je bil sedež rimske uprave v zasadenem noriškem kraljestvu. Rimljani so se namreč zavedali strateško pomembnega prostora, ki so ga na novo priključili. Med drugim so z njim pridobili prostor, na katerem so lahko izvajali nabor; tako so nastale nove vojaške formacije: *cohors Montanorum prima*, *cohors I Noricorum equitata* in *ala Noricum*.

Posebno pozornost avtorici posvetita vzpostavitvi novih provinc (*Reciji*, *Noriku* in *Panoniji*). Na tem mestu se lepo pokaže vpetost Norika v širše geografsko območje, na kar avtorici opozorita s predstavitvijo položaja v *Reciji* in *Panoniji*. Na eni strani smo tako priča sorodnostim v vseh treh provincah, na drugi pa poudarita poseben, na nek način privilegiran, položaj Norika. Sočasno z vzpostavitvijo provinc so morali urediti tudi problem meja; avtorici nam torej začrtata najnovjša dognanja v zvezi s potekom meja Norika. Sledi podrobna obravnavo cestnega omrežja v Noriku z vseh mogočih vidikov, ki se tičejo prometa v antiki. Dodata še pomen znane ceste *via Claudia Augusta*, pa prazgodovinske jantarne poti in drugih povezav vzhod-zahod. Avtorici ne zamudita priložnosti za kratki ekskurz na temo potovanj v antiki.

Naslednjih deset strani je posvečenih opisu že omenjenih municipijev, ki so nastali v času Klavdija. Po uvodnih razlagah pojmov kolonija (*colonia*), municipij (*municipium*) ter rimsko državljanstvo sledi opis prvih noriških municipijev. Ker je med njimi tudi *Celeja*, je avtorici sicer ne pustita popolnoma ob strani, odpravita pa jo z nekaj vrsticami, kar kljub upravičenemu argumentu, da današnje Celje leži zunaj avstrijskega ozemlja, nemalo bode v oči. Iz obdobja cesarja Klavdija sledi še predstavitev koncepta obrambe, ki ga je želel vzpostaviti v posameznih provincah: v *Reciji*, *Noriku* in *Panoniji*. V ta sklop sodi tudi *Karnunt* (*Carnuntum*) kot prvi legijski tabor na Donavi.

Zadnji razdelek tega poglavja se ukvarja s flavijsko - trajanskim obdobjem; na prvem mestu je oris politične situacije v rimskem imperiju in njen vpliv na province. V tem času se začne tudi izgradnja limesa na Donavi, ki bo v naslednjih obdobjih še pridobival na pomenu, kmalu pa bo postal najpomembnejši branik pred vdori barbarov s severa. Rimljani so tako v tej prvi fazi gradnje pripravili dobro osnovo obrambnega sistema na Donavi. V drugi polovici 1. st. po Kr. se mestno življenje v Noriku razširi in okrepi, urbanizacija južnega Norika doživi pomemben razcvet, razvija pa se tudi življenje na podeželju: nastajajo vasi (*vici*). Vzporedno s temi procesi in odvisno od njih poteka tudi romanizacija vzhodnoalpskega področja, ki povzroči spremembe v vsakdanjem življenju, v čaščenju bogov, kulturi in civilizaciji.

Avtorici drugega velikega dela knjige o srednjem cesarstvu sta isti kot pri prejšnjem: V. Gassner in S. Jilek. Poglavlje se začne s pregledom obdobja od cesarja Hadrijana do markomanskih vojn. Predstavljene so splošne politične razmere v imperiju, ki se v tem času še prav posebej odražajo na obravnavanem prostoru. Dogodki in posledice markomanskih vojn - namestitvev dveh novih legij v Recijo in Norik - so opisani pregledno in jasno, tako kot celotna knjiga pa je tudi ta del napisan v zelo berljivem tonu. Končno se prične še urbanizacija severnega Norika, nastaneta namreč dva nova municipija: *Ovilava* in *Cetium*. V naslednjih podpoglavjih avtorici obravnavata mestno življenje, upravo, ki ima tam svoj sedež, življenje na podeželju, provincialno umetnost in drugo. Sproti opozarjata na spremembe in razlike, ki se v tem času pojavijo v primerjavi s prejšnjim obdobjem. Posebej pa je treba opozoriti na razdelek, ki se ukvarja s trgovanjem in obrtjo; v tem kontekstu se namreč lahko seznanimo z znamenitim noriškim železom (*ferrum Noricum*), pa tudi drugimi dejavnostmi: kamnoseštvo, lov, tkanjem ... Že od prvih stikov med rimskim imperijem in noriškim kraljestvom so pri tem imeli posebno vlogo trgovci, katerih pomen avtorici orišeta prav na tem mestu. Sledita še obravnavi religije in načina pokopa. Kakor na vsakem območju se tudi na tem najdejo geografsko omejene značilnosti; tukajšnji kult: *Mars Latobius*, *Isis Noreia*, *Kybele* ..., noriško - panonske gomile kot način pokopa, za katere lahko predvidevamo, da so stvar keltske kontinuitete.

Tudi čas Severov prinese določene novosti; že sam prevzem oblasti Septimija Severa ni običajen, spet namreč pride do izraza vojaška moč nekega pretendenta. Z dinastijo Severov se v Rimskem imperiju začne prva resnejša kriza; v ospredje družbe stopa militarizacija; vojska - poveljniki in legionarji pridobivajo na pomenu. Ker pa so tudi grožnje barbarov čedalje večje, se rimska država odloči utrditi obrambne sisteme, ob cestah postavijo beneficiarske (beneficiarji - neke vrste policaji) postaje, saj se vedno bolj širi tudi roparstvo. V času cesarja Karakale nastane še kolonija *Lauriacum*. Za to obdobje je značilno sirjenje misterijev in kultov z vzhoda (Mitra, Jupiter Dolihenski, Izida ...), ki jih je vojaštvo zaradi svoje mobilnosti razneslo po vsem rimskem imperiju. Tako imenovani vojaški cesarji 3. st. krize ne morejo preprečiti; le-ta se kaže tudi v zakopanih zakladih iz tega časa po provincah Norik in Recija.

Poglavje o pozni antiki, ki se prične z Dioklecijanom, je pripravila S. Ladstätter. Čas vladanja cesarja Dioklecijana zaznamujejo njegove reforme, ki so zavrle in prestavile propad države. Prenovo doživijo tudi province, zaradi lažje uprave in obrambe jih Dioklecijan razdeli na manjše upravne dele. Tako nastaneta: *Noricum ripense* in *Noricum mediterraneum* ter *Pannonia Prima* in *Pannonia Secunda*. Uspešno politiko nadaljuje cesar Konstantin, Dioklecijanov naslednik. Meje rimskega imperija doživijo prve spremembe, enako velja za donavski limes in količino vojske, ki je bila tja postavljena. Upadanje je vidno na vseh področjih življenja: trgovina, obrt, obdelovanje zemlje, kar nikakor ni brez posledic.

Sledi še obdobje od bitke pri Adrianopolu pa do zadnjih vzdihljajev rimske dobe. Doba, ki je preprejena z bitkami, vpa di ljudstev z vzhoda, intrigami, propadanjem in se konča z odstavitvijo zadnjega zahodnorimskega cesarja. V Italiji kmalu zavladata Teoderik Veliki; sledi obdobje, ko je vzhodnoalpski prostor razdeljen med Franke, Bizantince in Langobarde. Vse te pa kmalu zamenjajo Slovani, ki se sem naseljujejo v prihajajočih stoletjih. Staroselsko prebivalstvo se pred navali Slovanov umika na višje ležeče naselbine, ki so ena izmed značilnosti tega obdobja.

Preostane samo še zadnje dejanje, ki se ukvarja s širjenjem krščanstva, najprej na splošno, kmalu pa preide na obravnavano področje. Avtorica predstavi *Vita Severini* kot pomemben zgodovinski vir za zgodovino pozne antike ter organizacijo cerkve na samem začetku vzpona.

Več kot sto strani knjige so avtorice zapolnile s koristnimi indeksi, sezname literature, časovnimi tabelami, opombami in podobnim. Izbor citirane literature je izredno obsežen, tako nedvomno zajema večino referenc vrednih upoštevanja.

Sedanji avstrijski prostor je bil v antiki razdeljen med tri province: Norik, Recijo in Panonijo. Največji del je pripadal Noriku, v katerega je bil vključen tudi nezanemarljiv del današnjega slovenskega prostora. S tega stališča je knjiga, ki se odlikuje po svoji širini, natančnosti, preglednosti in jasnosti zanimiva tudi za slovenske strokovnjake, pa tudi za širšo ciljno skupino ljubiteljev antične zgodovine, saj je kljub svoji strokovnosti napisana v prijetnem poljudnem tonu.

Julijana VISOČNIK

Andreas Kakoschke: *Ortsfremde in den römischen Provinzen Germania inferior und Germania superior. Eine Untersuchung zur Mobilität in den germanischen Provinzen anhand der Inschriften des 1. bis 3. Jahrhunderts n. Chr.* Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption 5. Bibliopolis, Möhnese 2002. ISBN 3-933925-26-6. 673 str.

Pred nami je knjiga, ki je izšla kot peti zvezek v zbirki Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption. Tematika dela je zanimiva, saj se je avtor epigrafskega imenskega materiala lotil z novega zornega kota, ki bo nedvomno navdihnil tudi druge raziskovalce predvsem zaradi uporabnosti rezultatov, ki so se pokazali že pri prvi taki studiji. Avtor se geografsko omeji na provinci *Germania inferior* in *superior*; njegov namen je pokazati vse vidike priseljevanja oziroma preseljevanja: vzroke in povode le-teh, socialne posledice, motive za spremembo kraja bivanja, pa seveda tudi predstavnike socialnih plasti, ki so bili v teh spremembah najbolj zastopani.

Avtor nam v uvodu pojasni namen dela in predstavi vprašanja, na katera želi z njim odgovoriti. V raziskavo je pritegnil vse osebe omenjene na napisih v germanskih provincah, za katere se lahko dokaže ali vsaj upravičeno domneva prostorska mobilneta. Zanima ga, kakšni so bili motivi, da so posamezniki ali skupine zapuščali domače kraje. Ugotoviti želi, ali so obstajali tesni stiki med obema germanskima provincama, iz katerih regij imperija so priseljenci prihajali in ali je bilo priseljevanje z juga in zahoda močnejše kot tisto iz obdonavskih provinc. Svojo pozornost posveti tudi preseljevanju žensk ter samemu procesu preseljevanja, ki se je moral skozi stoletja vsaj malo spreminjati. Avtor že na začetku opozori na znano dejstvo, da so bili motivi za spremembo kraja v antiki večinoma gospodarski, poleg tega pa ne smemo pozabiti na posebno vlogo trgovcev, obrtnikov, umetnikov ter legionarjev in vojakov v pomožnih četah. Priseljevanje in preseljevanje v rimskih provincah je nedvomno potekalo in nikakor ni bilo omejeno samo na mejna področja. Delo je časovno omejeno na prva tri stoletja po Kr.

Na naslednjih straneh avtor pojasni, kako prepoznamo "tujce" na epigrafskih spomenikih. Na napisih je namreč omenjeno izredno malo oseb z navedbo porekla. Pogosteje se to sicer zgodi v primerih, ko gre za vojake, kar je glede na njihov način življenja povsem razumljivo. *Origo* (izvor) posamezne osebe je velikokrat podan s pomočjo besed: *domo* (iz kraja), *patria* (iz domovine), *natione* (po narodnosti) ali *civitate* (iz mesta/ljustva). Ime svobodnega rimskega državljanja je bilo na napisih sestavljeno iz več delov: *praenomen* (prvo ime), *nomen gentile* (družinsko ime), filiacija, *tribus* (okrožje), *cognomen* (osebno ime), redkeje je sledila še domovina. Na prehodu 2. st. navajanje okrožja in domovine pojema, pomembno vlogo pri tem ima nedvomno tudi *constitutio Antoniniana* iz leta 212.

Kot že rečeno, primerov, ko bi na napisu našli tudi poreklo osebe, ni veliko. Zato se je avtor moral zateči k drugim prijemom prepoznavanja "tujcev" v obeh Germanijah. Pomemben element je bila navedba poklica; tudi takrat so namreč obstajali poklici, ki so bili tesno povezani z mobilnostjo in potovanji: trgovci, obrtniki, umetniki, vojaki.

Peregrini se od svobodnih državljanov ločijo že po sami imenski formuli, saj je le-ta sestavljena samo iz dveh delov:

imena in očetovega imena v genetivu, zato je moral A. Kakoschke preučevanje zastaviti drugače. Iz samega napisa je namreč pridobil manj podatkov o osebi peregrinskega statusa. Kljub temu, da niso imeli rimskega državljanstva, so jim bile podeljene določene pravice. Avtor v nadaljevanju razloži pravni status oseb, razlike med rimskimi državljani, peregrini, osvobodenci in sužnji. Razlaga sicer ni obsežna, pojasni pa bistvene razlike, ki se pojavijo na napisih in s pomočjo katerih lahko prepoznamo osebo določenega pravnega statusa.

Poseben razdelek je namenjen grškim imenom, ki praviloma v prvih dveh stoletjih ne nakazujejo geografskega porekla, temveč socialni izvor posameznika. Izjema so seveda grška imena, ki so bila izpričana le v posameznih primerih in so tako morala priti skupaj z lastnikom z vzhoda. Rimljani namreč svojim otrokom niso dajali grških imen predvsem zaradi tega, ker so bila tipična za sužnje. Do sprememb pride šele v 3. st., ko pride v senat veliko število mož z vzhoda.

Geografski pojmi rabljeni kot družinska ali osebna imena niso zanesljiv kvalifikator (npr. *Sabinus*); taka imena so se namreč že zelo zgodaj razširila in prešla v splošno rabo.

Avtor poudari netipična posvetila bogovom, ki se izjemoma pojavijo na določenem območju, kar dokazuje, da so "mobilne osebe" ostale zveste domačemu božanstvom. Tako so jim tudi na tujem postavljali oltarje in druge spomenike. Čaščenje lokalnih kultov se je širilo po rimskem imperiju skupaj s tistim slojem prebivalstva, ki se je selil iz takšnih in drugačnih razlogov. Tipičen primer je npr. širjenje Mitrovega kulta, ki se je z vzhoda z vojaštvom raznesel v vse dele države. Podobno kažejo na tuje tudi netipične formule na napisih. Vsaka provinca ali tudi manjša regija je imela svoje značilnosti pisanja na kamni- te spomenike, pri čemer izstopajo formule oziroma kratice. V Germanijah so npr. zelo nenavadne D M S - *Deo Mithrae Soli* (sončnemu bogu Mitri), D I M - *Deo invictae Mithrae* (nepremagljivemu bogu Mitri) ali S T T L - *sit tibi terra levis* (naj ti bo zemlja lahka).

V provincah *Germania Superior* in *Germania Inferior* so prebivalce vpisali v štiri različna volilna okrožja (*tribus*): *Quirina*, *Claudia*, *Papiria* in *Cornelia*. Jasen dokaz za priseljenca je seveda navedba kakega drugega okrožja. Eden izmed kriterijev je tudi sam jezik na napisu: kot je bilo že poudarjeno, lahko grezimi dejansko tudi znak prišleka z vzhoda. Omeniti je treba tudi sorodstvene vezi, na katere lahko sklepamo glede na ista družinska imena. Če lahko za katerega od njih dokažemo, da se je priselil, potem lahko to sklepamo tudi za ostale. Podobno velja tudi za osebe, ki so vklesane na istem napisu.

Sledi krajši razdelek posvečen datiranju napisov, ki je pri vsaki epigrafski študiji izrednega pomena. Avtor poudari lokalne značilnosti in posebnosti, ki jih nikakor ne gre spregledati, saj imajo pri datiranju napisov v provincah posebno težo. A. Kakoschke navede nekaj najbolj očitnih posebnosti datiranja napisov v obeh Germanijah, ki pa se vsaj delno pokrivajo tudi z drugimi bližnjimi provincami. Del uvoda o etnični pripadnosti ne prinese veliko novega; prebivalce loči na domorodne in priseljene ter na tiste germanskega ali keltskega porekla. Avtor nato posveti samo še nekaj besed že omenjenemu pravnemu statusu oseb v rimskem imperiju.

Po tem zgoščenem in jasnem uvodu, ki predstavi in razloži latinsko nomenklaturu ter posebnosti rimskega pravnega statusa, sledi katalogni del, kjer so napisi razvrščeni po zgoraj omenjenih kriterijih: eksplicitna navedba kraja, imena, posvetila, obrabci ... V sami knjigi je ta del odpravljen na hitro: ime napisa, kraj najdbe, literatura in sam latinski napis; v priloženi zgoščenki pa je drugo poglavje s 466 stranmi posvečeno natančni obdelavi vsakega posameznega napisa. Prvo in tretje poglavje na zgoščenki pa sta zastopani tudi v knjigi kot njen prvi in zadnji del. Iz praktičnih razlogov je treba priznati, da je ta rešitev, ki jo je ubral avtor, sicer elegantna; moteče je le to, da katalog v knjigi sploh ni opremljen s stranmi in tako predvsem na prvi pogled deluje kot tujek. Ta isti del je na zgoščenki

obsežna in natančna objava napisov po najstrožjih kriterijih stroke. Fotografij sicer ni, vendar je to pri tej študiji, kjer nas zanimajo predvsem sami napisi, razumljivo.

Zadnji del knjige je posvečen izvrednotenju in analizi imenskega materiala ter poskuša natančno odgovoriti na v uvodu zastavljena vprašanja. Motive za mobilnato razdeli na gospodarske, verske, socialne, zdravstvene, vojaške in druge. Na osnovi obdelanega epigrafskega materiala, ki je obsegal okoli 500 napisov, avtor analizira stike med mesti in njihovo okolico, stike med sosednjimi mesti in sosednjimi regijami v germanskih provincah. Posveti se torej mobilnati znotraj posamezne province in preseljevanju iz ene province v drugo. Ugotavlja, katere osebe prihajajo iz posameznih provinc. Posamezne razdelke posveti galskim provincam (*Belgica*, *Lugdunensis*, *Aquitania*), južnim (*Hispaniae*, *Narbonensis*, *Italia*) in alpskim provincam, osebam iz Britanije, donavskim provincam (*Raetia*, *Noricum*, *Pannonia*, *Dacia*, *Dalmatia*, *Moesia*), Grkom in osebam z vzhoda ter posameznikom iz afriških provinc. V okviru predloženega epigrafskega materiala pa avtor zasledi tudi nekaj oseb, ki so se priselile z območij zunaj rimskega imperija.

Sledi pregled socialne in poklicne diferenciacije v obeh germanskih provincah, ki sta podobni tudi drugod v rimskem imperiju. Avtor analizira glede na preseljevanje in doseljevanje zgornji sloj prebivalstva, člane mestnega sveta (*ordo decurionum*), svečenike, ki so organizirali vladarski kult (*seviri Augustales*), trgovce, obrtnike, umetnike, zdravnike, svečenike, "duhovne" poklice, ter sužnje in osvobodence. Naslednji razdelek A. Kakoschke nameni mobilnati žensk in ugotavlja, da je bila v veliki meri odvisna od mobilnate njihovih mož. Večinoma gre namreč za spremljanje zakonskih partnerjev ali pa za mobilnato v okviru neke zelo mobilne družine. Razlike, med socialnimi sloji niso opazne; tako da avtor trdi, da prej omenjeni dejstvi veljata za vse sloje: sužnje, osvobodence, žene vojakov in legatov ...

Časovno diferenciacijo, ki jo avtor obdela na samem koncu otežuje dejstvo, da je napise velikokrat težko ali skoraj nemogoče natančno kronološko razvrstiti. Avtor tako ne pretirava z natančnimi ugotovitvami, ki bi lahko bile sporne, ampak se omeji na oris značilnosti širšega časovnega razpona.

Pričujoče delo A. Kakoschkeja odkriva nove možnosti in smeri v raziskovanju epigrafskega gradiva. Tema, ki jo obravnava, je tudi sicer zelo aktualna, saj mobilnata in migracije niso le pojav preteklosti, pač pa so zelo živi tudi v sodobnem svetu. Na osnovi okoli 500 napisov izriše dokaj dobro podobo priseljevanja iz raznih delov rimskega imperija v Porenje. Knjiga bi lahko bila v spodbudo vsakemu epigrafiku, da pri svojem delu nekaj pozornosti posveti tudi temu vidiku življenja v preteklosti, ter tako pripomore k bolj celostnemu vedenju o antični preteklosti.

Julijana VISOČNIK

Miles Romanus. Dal Po al Danubio nel Tardoantico, Maurizio Buora (ur.). Pordenone 2002. 320 strani, 73 tabel, 29 slik, 19 kart.

Pričujoče delo je zbornik prispevkov z mednarodnega srečanja zgodovinarjev in arheologov v Pordenonu, ki sta ga organizirala Consorzio Universitario Pordenone in Centro Studi Storici del Friuli Occidentale, potekalo pa je med 17. in 19. marcem 2000. Tema srečanja so bili sledovi vojaške prisotnosti v materialnih ostankih poznega rimskega cesarstva med Padom in Donavo, večinoma na področju Caput Adriae, za zbornik pa je odgovornost prevzel Maurizio Buora.

Obsežen zbornik z uvodom Michela Feugèra v francoščini se deli na štiri, v glavnem geografsko določene, sklope: (1) problemi splošnega značaja, (2) padska nižina in osrednji del alpskega loka, (3) okrog Jadrana in (4) proti Donavi. Sestav-

lja ga petnajst prispevkov italijanskih, slovenskih, francoskih, avstrijskih in romunskih avtorjev, ki obravnavajo v večini najdbe poznorimske noše predvidoma vojaškega značaja (čebuličaste in obročaste fibule, pasne sponke, deli pasnih garnitur s klinastim vrezom ipd.) ter preko njih prisotnost poznorimske vojske na obravnavanem območju. Teme prispevkov se časovno uvrščajo večinoma v 3. in 4. stoletje, nekatere segajo tudi v nekoliko mlajši čas. Dokajšen poudarek je na epigrafskih in pisnih virih.

Prvi sklop obsega dva prispevka, ki obravnavata problematiko poznorimske vojske večinoma glede na zgodovinske vire. Yann Le Bohec pod naslovom Dioklecijan in vojska: reforma ali revolucija postavlja pod vprašanje dejansko izvirnost Dioklecijanovih vojaških reform in dokazuje, da so njegovi ukrepi zgolj logično nadaljevanje tega, kar so začeli že vladarji pred njim, npr. Mark Avrelj, Septimij Sever, Galijen in Avreljijan.

Drugi prispevek prvega sklopa je izčrpna obdelava rimskih in poznoantičnih čelad iz obdobja med 4. in 6. stoletjem avtoric S. Lusuari Siene, C. Perassi, G. Facchinetti in B. Bianchi. Poskušale so preko pisnih in numizmatičnih virov ovrednotiti terminologijo čelad in njihovih sestavnih delov, sprožiti razmišljanje o simboličnem odnosu vladar-čelada v poznocesarski ideologiji, analizirati tipologijo čelad glede na arheološke in numizmatične vire, obravnavati vprašanje delavnic in preveriti vlogo vzhodnih germanskih ljudstev pri prenašanju tipoloških modelov na zahod. Čeladam se posvetijo predvsem z vidika pisnih, numizmatičnih, epigrafskih in tudi arheoloških virov, na koncu pa je dodana obravnava rebrastih čelad, iz katerih so se v 6. stoletju razvile poznoantične čelade tipa Baldenheim. Zaenkrat manjka za naš prostor verjetno najbolj zanimiv del, obdelava čelad tipa Baldenheim, ki pa je napovedana v nadaljni raziskavi. Morda se bomo nanjo lahko naslonili tudi pri obravnavi treh sestavnih delov poznoantičnih čelad z Rifnika, Zidanega gabra nad Mihovim in Sv. Lamberta pri Pristavi nad Stično.

Najštevilnejši je drugi sklop, ki obravnava vojaške sledove v S Italiji, od Milana do slovenske meje, sestavljen pa je večinoma iz predstavitev najdišč in najdb potencialno vojaškega značaja. Marco Sannazaro išče dokaze za vojaško prisotnost v Milanu, ki je v virih pogosto omenjena, s pregledom epigrafskih spomenikov in arheoloških najdb, katere pa so prisotne le na nekropoli iz časa od 3. do konca 5. stoletja na mestu Katoliške univerze.

M. Sannazaro podrobneje opiše nekaj skupin grobov, ki bi po njegovem glede na prdatke ali obred pokopa lahko kazali na prisotnost vojakov in članov cesarske birokracije ter njihovih družin na nekropoli. Gradivo iz 15 verjetno vojaških grobov nekropole podrobneje predstavi v naslednjem prispevku Filippo Airoldi in Antonella Palumbo (čebuličaste in obročaste fibule, fibula z gumbom na loku, pasne sponke, okvir ogledala, zapetnica z zaključki v obliki kačjih glav).

Margherita Bolla predstavlja topografijo okolice Verone in jezera Garda med 3. in začetkom 5. stoletja, potencialna mesta vojaških postojank ter starejše najdbe drobnega gradiva in epigrafskih spomenikov. Enrico Cavada objavlja pasne sponke in okovje poznega 4. in zgodnjega 5. stoletja iz doline Adiže. Luca Villa obravnava najdbe zahodne Benečije in Konkordije, Pierangela Croce da Villa pa se osredotoča na epigrafske spomenike iz Konkordije (Concordia) ter glede na dve novi najdbi predpostavlja zgodnejšo prisotnost vojske v Konkordiji, kot je veljalo do sedaj glede na napise s tako imenovane vojaške nekropole v Konkordiji.

Maurizio Buora v dveh prispevkih obdela vojaško prisotnost najprej v Furlaniji in nato celotno v S Italiji. Vojaško pri-

sotnost ugotavlja glede na obročaste fibule in čebuličaste fibule tipa 6 po E. Kellerju. Prinaša katalog pasnega okovja in spon v prvem prispevku, ter izbor obročastih fibul za Evropo in čebuličastih za Italijo S od Pada v drugem. Pri tem drugem bi bile močno zaželeni risbe in veliki meri neobjavljenih fibul iz kataloga.

Tretji sklop predstavlja območje okrog Jadranskega morja, dva slovenska prispevka in obravnavo obrambe Abruzzev. Matej Župančič primerja pasni okov, okrašen v tehniki tako imenovanega klinastega vreza iz Predloke pri Črnem kalu s primerkom iz Krefeld-Gellepa, in se sprašuje o morebitnem pokazatelju vojaških premikov za časa Stilihovega umikanja vojske z renške meje v okolico naših krajev med leti 401 in 402. Irena Sivec podaja kratko in strnjeno tekstovno predstavitev vojaških dogodkov in orožja poznorimskega obdobja v Sloveniji. Tretji del tretjega sklopa je prispevek Andree R. Staffa o ohranjanju logike in dinamike obrambe območja Abruzzev od poznorimskega obdobja preko gotskih vojn do časa langobardske zasedbe.

Četrti sklop, ki se zdaj obrača proti Donavi, predstavlja poskus rekonstrukcije pasu (*cingulum*) z obročasto pasno spono glede na najdbo iz Lavriaka Hansjörga Übla, ter predstavitev najdbe pasnih garnitur iz začetka 5. stoletja iz romunskega vojaškega tabora Hinova Doine Benea.

Delo zaključujejo dobra tematska kazala, po osebnostih, geografskih imenih, pisnih virih in dokumentih in izboru epigrafskih virov. Preseneti pa odsotnost povzetkov. Glede na to, da je večina prispevkov v italijanščini (10 od 15), bi pričakovali vsaj povzette v kakšnem germanskem jeziku, ki pa jih niso predvideli.

V celem je zbornik dobrodošel prispevek k poznavanju severnoitalijanskega drobnega gradiva in delno topografije poznega rimskega obdobja, čeprav se ne utegne spuščati globlje v problematiko. Avtorji se (deloma različno) omejujejo na epigrafske in zgodovinske vire ter čebuličaste, obročaste fibule in dele pasne garniture, čeprav se zavedajo, kako omejene so možnosti interpretacije teh predmetov kot vojaških značilnosti. Tako predstavlja delo predvsem skupek predstavitev drobnega gradiva; vir, iz katerega bodo arheologi lahko črpali za nadaljne študije severnoitalskega prostora.

Glede na to, da gre večinoma za predstavitev gradiva, bi si želeli več soočenja s sosednjimi ozemlji, ne le s prostorom limesa. Razen prispevkov M. Buore, obravnave ne segajo preko političnih meja držav, čeprav bi si območje zaslužilo celosten pogled na skupno severnoitalijansko in slovensko ozemlje, še posebej, ko razprava teče o obrambi Italije v času opuščanja Klavster, ter ko ni jasno, kako je bila obramba tega območja v resnici organizirana. Zanimivo bi bilo razvijati ideje F. Maselli Scotti o obrambi med Aquileio in Klavstrami (npr. njena predvidevanja za utrdbe v Devinu in Doberdolu),¹ ter M. Župančiča o varovanju območij Trsta, Kopra ter cele Istre.² V celem bi bilo posvečanje tej vrsti vprašanj dobrodošel naslednji korak številnim topografskim in materialnim podatkom, ki jih prinaša obravnavani zbornik. Vsekakor je očitno, da bo potrebno karte razprostranjenosti vojaške opreme razširiti z renškega in donavskega limesa tudi na severnoitalijanski in slovenski prostor. Po raziskavah italijanskih kolegov, poudarjenih v pričujočem zborniku, ter slovenskih avtorjev, ki so se v zadnjem času ukvarjali s poznorimskim obdobjem, postaja gradivo za obravnavo dogajanja na območju med Klavstrami in Aquileio dostopno. Na slovenskem ozemlju se v zadnjem času pozornost raziskovalcev seli z znanih utrdb Klavster ob cesti Emona-Aquileia (Hrušica, Ajdovščina) na območje tako imenovane obrambe v globino. Vedno več poznorimskega vojaškega gradiva, kot ga opredeljuje obravnavani zbornik, je znanega z višinskih

¹ F. Maselli Scotti, Due fortificazioni tardoantiche ad oriente di Aquileia, v: *Felix temporis reparation. Atti dell convegno archeologico internazionale: Milano capitale dell'impero romano* (Milano 1992) 369-373.

² V tem zborniku.

postojank pred in za samo obrambno linijo.³ Kot ugotavljajo tudi italijanski kolegi (npr. M. Bolla in L. Villa v tem zborniku) je bila obramba usmerjena na komunikacije, prehode in vodne poti. V povezavi s Klavstrami nas na postojankah zanima predvsem čas prve polovice 5. stoletja, ko se je morala spremeniti organizacija sistema *Clastra Alpium Iuliarum* (prenehanje utrdb Martinj hrib, Lanišče, Hrušica konec 4. stoletja) v sistem postojank, ki se pogosto nadaljuje v drugo polovico 5. in 6. stoletje. Najverjetneje bo pri ugotavljanju spremembe obrambne strategije ključno razumevanje prav naslednja poselitve višinskih postojank.

Raziskave in objave drobnega gradiva⁴ so dale pregled trenutnega stanja v Sloveniji in se koncentrirajo na zastopanost prve polovice 5. stoletja z že zgoraj navedenimi cilji. Novi podatki se kopičijo tudi pri raziskavah mest (avtocestne raziskave Celeje, pregledi gradiva Emone), od katerih pričakujemo dopolnitev slike obdobja prav pred koncem njihovega obstoja v sredini 5. stoletja ter morebitne sledove vztrajanja poselitve po tem času, česar trenutno za Slovenijo, v nasprotju z Italijo, še ni moč pokazati. Izredno pomemben prispevek so raziskave keramičnega gradiva,⁵ ki naj bi prav tako kot kovinsko kazalo na vojaško prisotnost na posameznih najdiščih na območju Klavster in zahodno od njih. Izsledke bo zanimivo primerjati z rezultati obdelave kovinskih najdb.

Poleg ostalega željno pričakujemo napovedano objavo izkopavanj v Predloki,⁶ razveseljivo pa je nadaljevanje obdelave dokumentacije slovenskega dela izkopavanj na Hrušici.⁷

Kot zaključek zbornika *Miles Romanus* bi lahko pričakovali sklepno besedo urednika, ki manjka, vendar ostaja delo natančno in izčrpen vodič po najdiščih in najdbah delov vojaške opreme S Italije z nekaj dodatnimi prispevki, povezanimi z obravnavanim časom in tematiko, ki bi ga lahko priporočili vsem, ki se ukvarjajo z obdobjem Klavster in njegovimi materialnimi ostalinami.

Tina MILAVEC

Annapaola Zaccaria Ruggiu: *More regio vivere. Il banchetto aristocratico e la casa romana in età arcaica.* Edizioni Quasar, Roma 2003. 533 strani, 121 črno-belih risb in slik.

Glavni namen dela je odgovoriti na vprašanje, ali obstajajo materialni dokazi nepretrganega obstoja prostora za bankete in simpozije v hišah rimskih uglednih gospodov od arhaične dobe do pozne republike, vendar se raziskava razvije v obširno analizo vodilnih slojev in njihovega delovanja v Rimu in Etruriji do konca 6. stoletja pr. n. št.

Uvodoma avtorica na kratko predstavi antične pisne vire in literarno izročilo grških in rimskih piscev o arhaični hiši in o banketih ter simpozijih v pozni republiki (širšo obdelavo je avtorica predstavila že v enem svojih prejšnjih del).

Drugi del knjige je posvečen družboslovnim analizam; v njem so prikazani razvoj, pomen in oblike simpozija v arhaični družbi. Razlago, da je to ključni element, na podlagi katerega lahko sledimo delovanju elite, avtorica povzema po Oswynu Murreyu, ki je objavil več študij tega pojava v Grčiji,

vendar pa predstavi tudi več kritik in komentarjev drugih avtorjev. Banket in predvsem njegove kulturno-družabni, simpozialni del, v katerem je v ospredju pitje vina, ima v arhaični družbi zelo močan simbolični pomen in posebno bogato obredje. Biti udeleženec simpozija pomeni biti član ožjega kroga enakih knezu/kralju, oziroma biti med tistimi, ki odločajo o notranji in zunanji politiki skupnosti oz. države. Simpozij je bil tipično aristokratski način druženja in urejanja državnih poslov tedanjega vodilnega sloja, ki pa je od konca 8. stoletja pr. n. št. postopoma izgubljal svojo vlogo v družbi na račun mestnih skupnosti - *polisov*; sprva prvenstvo med religioznimi obredi, nato odločilno vlogo v vojski in na koncu še oblast. Kljub specifičnemu razvoju vsake skupnosti so očitne paralele med grškim in etruščanskim svetom ter Rimom, kjer je mogoče slediti tem spremembam na podlagi bogatega zgodovinskega izročila.

Družbene spremembe in povezave je mogoče prepoznavati tudi v arheološkem gradivu, oziroma je spremembe v materialu mogoče razložiti z družbenim razvojem. Religiozna vloga je prepoznavna tako v grobnih pridatkih (kot so ražnji, bronasti kotli, v katerih se kuha meso ali meša vino, *mahaire*, idr.), ki se pojavijo v najbogatejših grobovih na koncu 8. stoletja pr. n. št. skupaj z dragocenimi izdelki in orožjem ter izginejo iz grobov v teku 7. stoletja pr. n. št., kot v arhitekturi, kjer je vidna izguba kulture funkcije, ko templji niso več znotraj ali poleg aristokratskih palač ampak so od njih oddaljeni.

Posebna pozornost je posvečena prepoznavanju sprememb znotraj bivališč elite in prepoznavanju prostora za banket-simpozij. Tak način rabe posamezne sobe oz. prostora v hiši nakazujejo predvsem: ognjišče na sredi prostora in/ali zidane klopi ob eni ali več stenah, večje količine in oblike pivskega posodja, materialni ostanki ležalnikov - *klinai*.

Razvoj teh prostorov je predstavljen na podlagi konkretnih primerov. Najstarejša oblika teh prostorov so koče z ognjiščem v zadnjem, apsidalnem delu. Te se pojavljajo v teku 8. stoletja pr. n. št. samo na jugu Italije. V naslednji fazi na koncu orientalizirajočega horizonta in na začetku arhaike se pojavijo dvotipne stavbe s kamnitimi temelji (S. Giovenale - Borgo in Acropoli, Acquarossa, Ficana, Rim - hiša na Via Sacra). Tretja faza razvoja aristokratske hiše so palače, *regie*, če jih funkcionalno opredelimo. Eden najbolj značilnih kompleksov te vrste, tudi s svojo usodo, je palača v kraju Murlo, Poggio Civitate blizu Siene, sedež aristokrata, ki je zgubil svojo bitko z bližnjim polisom. Tu je nastal prvi kompleks okrog leta 650 pr. n. št. in je zgorel okrog leta 600 pr. n. št. V njem so odkrili pivsko posodje, slonokoščene dele ležalnikov, velike količine uvožene keramike in dele keramičnega figuralnega friza. Na istem prostoru je po enotnem konceptu nastal okrog leta 590 pr. n. št. naslednji, večji kompleks. Prostori so razporejeni okrog dvorišča in so bili tudi tokrat okrašeni z keramičnimi figuralnimi frizi. Z zunanje strani je bila palača videti kot utrdba, kar pa ni preprečilo, da bi jo med leti 550 pr. n. št. in 530 pr. n. št. popolnoma uničili in ritualno zakopali. Podobne aristokratske palače so stale tudi v mestih in so skupaj s privatno vojsko, ki se je v njih zadrževala, predstavljale trn v peti za varnost in samostojnost polisov. Najmlajša skupina aristokratskih domov so velike hiše (*domus*) izkopane na Palatinu. Zgradili so jih v

³ S. Ciglencički, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arheološki vestnik* 45, 1994, 239-266; S. Ciglencički, Results and problems in the archaeology of Late Antiquity in Slovenia, *Arheološki vestnik* 50, 1999, 304-320.

⁴ P. Bitenc, T. Knific (ur.), *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti* (Ljubljana 2001); V. Pflaum, *Clastra Alpium Iuliarum in barbari*, magistrsko delo, Filozofska fakulteta (Ljubljana 2000); V. Pflaum, *Poznorimski obrambni in vojaški sledovi 5. stoletja na ozemlju sedanje Slovenije*, doktorsko delo, Filozofska fakulteta (Ljubljana 2004); V. Pflaum, Spätromische kerbschnittverzierte Gürtelbeschläge im Gebiet des heutigen Slowenien, v: *Bronzi di età romana in Cisalpina*, *Antichità Altoadriatiche* 51 (Trieste 2002) 259-287.

⁵ V. Vidrih Perko, M. Župančič, Il popolamento della Slovenia sudoccidentale e dell'Istria settentrionale nel periodo tardo-romano e nell'alto medio evo alla luce delle ceramiche di importazione, *Histria Antiqua* 11, 2003, 457-475 s cit. lit.

⁶ Glej prispevek M. Župančiča v obravnavanem zborniku.

⁷ Pflaum, *Poznorimski obrambni in vojaški sledovi*, cit. v op. 4.

času kraljevanja Tarkvinija Ošabnega, v njih naj bi bivale družine, ki so bile najtesneje povezane s kraljem. Dve glavni značilnosti teh stavb sta enaka površina gradbenih parcel - ker so po reformah Servija Tulija pripadniki istega cenzusa dobili enako velike parcele -, ter enaka vzdolžna razdelitev prostorov (*fauces, atrium, tablinium*), kar pomeni, da so to najstarejši primeri hiše s tuskanskim atrijem. Kljub temu, da bi v teh hišah pričakovali prostor za banket-simpozij (Tarkvinij Ošabni je zadnji vladar Rima, ki je uporabljal in podpiral to obliko političnega delovanja elite), le-tega ni mogoče arheološko dokazati.

Ključ do razlage vloge simpozija v družbi in v aristokratski hiši predstavlja interpretacija keramičnih frizov na latinskih in etruščanskih palačah in templjih, kjer je ob upodobitvah iger (*ludi*), poroke (*nuptie*), posvetovanja bogov (*concilium deorum*) vedno tudi skupen banket (*convivium*), kot je ugotavljal Mario Torelli. V času tiranov (konec 6. stoletja pr. n. št.) se razvije posebna skupina teh frizov, t.i. skupina Roma - Veio - Velletri, ki ima predvsem propagandni namen utrjevanja kraljeve oblasti s čaščenjem njegove božanskosti. Posebej pomembna je postala tema poroke (*nuptij*) in svete poroke (*hierogamos*: Tarkviniju Ošabnemu omogoči prihod na oblast snaha in pozneje žena - svečenica Tanquilla, obenem imajo vedno večji pomen scene triumfa - božanske počastitve zmagovalnega kralja, po vzoru vzhodnih vladarjev. Ko v Rimu zmaga republikanska stranka in je izgnan zadnji Tarkvinij, ti temi skupaj z upodobitvami simpozija izgineta iz obličij templjev, medtem ko druge ostanejo. V Etruriji, kjer se ne uspejo vzpostaviti republike, te teme ostanejo na vseh javnih zgradbah.

V zadnjih delih knjige so spoznanja arheoloških, družbenih in ikonografskih analiz združena v zgodovinsko analizo simpozija v Etruriji, v Laciju in Rimu. Predstavljeno je delovanje zadnjih dveh kraljev Rima, predvsem glede njunega odnosa do polisa in aristokracije; oba sta bila tirana, vendar je prvi opiral svojo oblast na podpori polisa in je zato zatiral konkurenčno aristokracijo. Drugi je opiral svojo oblast na zatirani visoki aristokraciji in je zato zmanjševal moč polisa. Ozadje in podlaga celotnega dogajanja pa sta različna ideala Latinov in Etruščanov, ki dobijo svoj arhetip v zgledih dveh kraljev: prvi je spoštljivi častilec bogov - Enej, drugi pa Mezencij, ki je od latinske skupnosti Rutulov zahteval, naj mu dajo vse darove, ki so bili pripravljeni za bogove. Prvi je torej vladar v službi bogov in skupnosti, drugemu pa so le-ti zgolj sredstva. Te različne ideološke osnove se odslikavajo še na nešteti področjih življenja: v družbenih odnosih, kjer se rimskemu klientelnemu sistemu svobodnih državljanov zoperstavlja etruščanski sistem gospodarja in sužnjev; v vojski, kjer se rimski hoplitski vojski postavlja ob bok navidezna hoplitska vojska, kjer posameznik ohranja glavno vlogo in so ostali vojaki bolj gledalci kot akterji.

V zaključku je predstavljeno 'izbrisanje spomina' (*damnatio memoriae*), ki ga po zmagi polisa - republikanske stranke v Rimu v strahu po ponovnem vzponu tiranov temeljito izvede nova oligarhična oblast "enakih" v senatu. Omejili so bankete, prepovedali simpozijske pesmi (*carmi conviviali*), določili rušenje ali spremembo namembnosti aristokratskih palač; skratka, zabrisali so vsako sled za aristokratskim načinom življenja v Rimu in to tako korenito, da je bil čez tri stoletja simpozij za Rimljane popolna novost iz vzhoda.

Avtorica se je problema lotila zelo široko in v raziskavo vključila družboslovne razlage, arheološke raziskave, ikonografske analize, analizo pisanih virov in zgodovinske analize. Obširno povzema in citira raziskave drugih znanstvenikov ter jih vključuje v svojo zgodbo, tako da omogoča bralcu, da si ustvari popoln vtis o pojavu, ki bi bil sicer samo na podlagi arheoloških ali zgodovinskih podatkov bistveno osiromašen. Delo kot celota zato učinkuje kot suma znanja in raziskav o aristokraciji v arhaični dobi in o vsem, kar je z njo povezano v Laciju in Etruriji ter na celem prostoru od Grčije do vzhodnih Alp, ki je s tem pojavom povezan.

Ivan Marija HROVATIN

Silvia Orlandi: *Roma. Anfiteatri e strutture annesse con una nuova edizione e commento delle iscrizioni del Colosseo* (Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente romano VI). *Vetera* 15. Edizioni Quasar. Roma 2004. 630 str.

Kolosej je srednjeveško ime za amfiteater, ki so ga dali zgraditi flavijski vladarji blizu kolosa vladarja Nerona. Začel ga je graditi že Vespazijan, z gradnjo je nadaljeval Titus in svečano je bil odprt leta 80. Domicijan je dal verjetno zgraditi le še kletne prostore pod areno, kjer so bile kletke za živali, dvigala in sušilne naprave. Zgradba je bila velikih dimenzij, 188 x 156 m, visoka 52 m; fasada iz travertina je imela tri nadstropja arkad uokvirjenih s polstebri vseh treh klasičnih stilov, dorskega, jonskega in korintskega. Kolosej, ki sta ga obnovila že Nerva in Trajan, ter za njima cela vrsta poznorimskih in poznoantičnih vladarjev, je lahko sprejel ok. 50.000 gledalcev. Ti so vanj vstopali z vstopnicami ki so bile označene glede na 76 oštevilčenih arkadnih vhodov, od vsakega teh vhodov pa je pot vodila do označenih sedežev na stopnicah. Najboljši prostori in najlepši sedeži so pripadali vladarju, najvišjim državnim magistratom, svečenikom ter drugim senatorjem.

Kot je v predgovoru poudaril Géza Alföldy, predstavlja za marsikoga Kolosej enega najpomembnejših simbolov in največjih ohranjenih spomenikov mesta Rima. Pol ga še stoji in danes ga občudujejo številni turisti, nekoč pa so se vanj zgrinjale nepregledne množice iz Rima, Italije in provinc, da bi si ogledale najrazličnejše igre in prireditve, od gladiatorskih in borb z živalmi - krvavih iger, v katerih je umrlo ogromno število poklicnih borcev in nedolžnih žrtev - do raznih drugih spektaklov, velikopoteznih in veličastnih, ki so pritegovali obiskovalce iz vseh koncev imperija. Kolosej pa ni le spomenik rimskih graditeljskih veščin, je tudi neizmerna zakladnica rimskih napisov, od katerih so bili nekateri že od nekdaj vidni, drugi pa so bili odkriti med izkopavanji in čiščenji, zadnji med leti 1995 in 2001. Te zadnje pomembne epigrafske najdbe so bile iztočnica za ponovno objavo vseh rimskih napisov Koloseja, ki jo je po dolgih letih napornega dela in poglobljenega študija pripravila Silvia Orlandi. Iz zgodnje dobe rimskega imperija je ohranjenih le malo napisov, velika večina napisov je iz poznorimskega in poznoantičnega obdobja. Večina monumentalnih napisov rimskih vladarjev iz prvih dveh stoletij po Kr. se je zgubila skupaj z njihovimi kipi, ki so nekoč krasili Kolosej. Kako si je treba predstavljati takšne napise lahko sklepamo po napisu cesarja Elagabala, ki je dal popraviti amfiteater v Taragoni, v provinci Hispaniji, kar je bilo obeleženo na napisu dolgem skoraj 150 m.

Napise, ki se nanašajo na amfiteatre v Rimu ter na gladiatorske sole, je pred leti objavila Patrizia Sabbatini Tumolesi. Pričujoča knjiga je nadaljevanje njenega dela, ker pa se nanaša na Kolosej s tako velikim številom napisov, predstavlja tudi veliko obširnejše delo. V njem zbrani napisi iz Koloseja in njegove bližine so razdeljeni tematsko na več poglavij. Fotografij je zelo malo, ker bodo objavljeni v posebni publikaciji, ki bo vsebovala slikovno gradivo, in ki je v pripravi. Le en napis se nanaša na amfiteater, ki ga je dal zgraditi Tit Statilij Taver (*T. Statilius Taurus*), isti Statilij Taver, ki je leta 33 pr. Kr. pod Oktavijanom v času njegove ilirske vojne 35-33 pr. Kr. poveljeval delu vojske v Dalmaciji, kjer je med drugim vodil obleganje še neločirane Setovije nekje v zaledju med Zadrom in Splitom. Amfiteater je dal postaviti potem, ko je leta 34 pr. Kr. slavil triumf za zmago v Afriki ter ga svečano odprl leta 29 pr. Kr.

Sledi daljše poglavje, v katerem so objavljeni napisi, ki se nanašajo na gradnjo Koloseja. Prvi je Vespazijanov napis, le redki so ohranjeni v celoti oz. so le malo odlomljeni, večinoma pa gre za majhne fragmente. Večina jih izvira iz pozne antike, saj je pri vsaki zgradbi tako, da so ohranjene predvsem zadnje gradbene faze, kajti ob prenavljanju amfiteatra so zgodnejše odstranili oz. temeljito spremenili. Največkrat so ga namreč prenavljali zaradi požarov in potresov, ki so stavbo do temeljev poškodovali. Med boljše ohranjenimi je npr. napis z enakim besedilom na treh bazah

za kip Decija Marija Venancija Bazilija (*Decius Marius Venantius Basilius*), patricija, konzula (leta 484 ali 508) in prefekta mesta Rima, ki je na lastne stroške po hudem potresu obnovil areno.

V naslednjem zelo kratkem poglavju avtorica objavlja ohranjene številke arkadnih vhodov v amfiteater, temu pa sledi najobširnejše in osrednje poglavje v knjigi, v katerem so zbrani vsi napisi, ki označujejo sedeže na stopnicah in se nanašajo na ugledne osebnosti zlasti poznorimskega obdobja in pozne antike. Veliko zgodnejših napisov je bilo nadomeščenih s kasnejšimi, kar je razumljivo, saj zgodnejši niso bili več aktualni. V prvem delu poglavja so obravnavani zgodnejši od ohranjenih poznih napisov; struktura tega dela je takšna, da so najprej objavljeni vsi napisi, tem pa sledijo po abecednem redu zbrana imena vseh oseb, ki so jim sedeži pripadali. K vsaki teh oseb, gre predvsem za senatorje pozne antike, je dodan izčrpen prozopografski komentar; skupaj s fragmentarno ohranjenimi imeni gre za 109 oseb. V drugem delu so objavljeni napisi in komentiran seznam senatorjev poznejšega obdobja: teh je, skupaj s fragmentarnimi, 214. Sledi še krajše poglavje, v katerem je avtorica objavila grafite gladiatorjev, ter poglavje z napisi, ki se nanašajo na gladiatorske šole. V zaključnem poglavju, ki mu sledi še vrsta indeksov ter razmeroma maloštevilne fotografije, avtorica razpravlja o razlutih opravljenega dela, ki je bilo izredno težavno tako fizično - del napisov se še vedno hrani v nezdravem in umazanem ambientu kletnih prostorov - kot študijsko. Ugotavlja, da so ti napisi dragocen vir za prozopografijo 4., 5. in 6. stoletja ter hkrati zanimiv predmet za preučevanje samopredstavitve senatorjev pozne antike. Samopredstavitve je bila - predvsem od Avgusta dalje, ki je po vsem imperiju uvedel postavljanje monumentalnih napisov - skozi celo antiko vse do njenega konca ena pomembnih komponent v življenju rimske državne elite. Enako - le seveda v manjšem merilu - je veljalo za mesta drugod po Italiji in v rimskih provincah, ne le za Rim, saj je municipalna elita povsod stremela za tem, da bi v tedanji družbi vidno izstopala.

Žal je veliko napisov iz Koloseja danes zgubljenih, predvsem tistih iz zgodnjorimskega obdobja. Večina ohranjenih napisov, od katerih se jih nemalo hrani v podzemnih prostorih, so ohranjeni le odlomki, težko so berljivi, napisi iz različnih časovnih obdobj se včasih celo prekrivajo, skratka, predstavljajo izjemno težek predmet študija. Predvsem pa vsebina napisov zahteva obširno prozopografsko znanje, saj največ napisov omenja senatorje iz poznorimskega obdobja in pozne antike. Vseh napisov skupaj je prek tisoč. S. O. pa se ni posvetila le napisom, podrobno je preštudirala tudi različne gradbene faze Koloseja, njegovega dograjevanja ter prenavljanja, stalnih prepotrebnih popravil na tej ogromni stavbi, ne nazadnje tudi zaradi pogostih potresov ter težav, ki jih je povzročala voda v podzemnih prostorih. Dokumentacije je največ od 4. stoletja po Kr. dalje, za prejšnja obdobja je po večini zgubljena. Vsi, ki so financirali prenovitvena dela, so dali to tudi vklesati na monumentalne kamnite napise, s tem pa so ovekovečili sebe za bodoče generacije. S. O. je analizirala in na novo iz vrednotila podatke o 319 senatorjih in drugih uglednih osebnostih pozne antike; rezultati njenega dela so pokazali, da bo v leksikalnem delu v treh knjigah, *Prosopography of the Later Roman Empire*, potrebno črtati kar 64 senatorjev, katerih imena so bila na napisih Koloseja napačno prebrana oz. rekonstruirana. Dokler to ni storjeno, je najmerodajneše delo za prozopografijo marsikaterega senatorja poznorimskega obdobja pričujoča knjiga Silvije Orlandi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 22. Edizioni Quasar, Roma 2004. 286 str., številne fotografije med besedilom.

Tudi dvaindvajsetemu zvezku epigrafske serije *Supplementa Italica* (nova serija) je predgovor s predstavitev knjige tako

kot vsem drugim napisal urednik monografije Silvio Panciera. Pričujoča knjiga je posvečena napisom iz zelo različnih delov Italije, med drugim so obravnavana mesta, katerih novi napisi so bili že predstavljeni v predhodnih zvezkih zbirke, zato lahko govorimo o *Supplementorum supplementa* (dopolnitvah dopolnitev). Poleg pravkar omenjenega dela zvezka, ki zavzema osrednji del knjige, jo lahko razdelimo še na dva; prvi del obravnava nove napise antičnega mesta *Forum Iulii Iriensium*, zadnji oziroma tretji del pa je izbor bibliografije za epigrafiko Italije, Sicilije in Sardinije.

Nove napise mesta *Forum Iulii Iriensium* iz Ligurije (9. regije) je komentirala in pripravila za objavo Laura Boffo. Sedem napisnih kamnov (dva sta brez napisa), pri katerih gre večinoma za fragmente, je pripravila zelo natančno in v skladu s kriteriji stroke. Še posebej je potrebno poudariti njeno izčrpano argumentiranje datacij, ki ga pri drugih avtorjih pogosto pogrešamo. Na začetnih straneh avtorica navaja argumente za identifikacijo antičnega mesta z današnjo Voghero, čemur sledi zgodovinski oris mesta in njegove okolice. Začetkom mesta lahko sledimo v 2. st. pred Kr., ko so Rimljani želeli s cesto *via Postumia* povezati Genuo v Liguriji z Akvilejo. V zadnji četrtini 2. st. pred Kr. je obravnavano mesto postalo skromen center, ki se je razvijal naprej v 1. st. pred Kr., saj je pridobival na administrativnem, sodnem in gospodarskem pomenu. Kolonija *Forum Iulii Iriensium* pa je bila ustanovljena šele v času po cesarju Trajanu.

Najbolj obsežen je drugi del knjige, ki ga sestavljajo suplementi k suplementom nekaterih že objavljenih antičnih mest Italije. Marco Buonocore je poskrbel za objavo novih napisov šestih mest iz 4. regije (*Sabina et Samnium*): *Aufidena*, *Histonium*, *Teate Marrucinum*, *Sulmo*, *Corfinium* in *Superaequum*. Opisi in komentarji novih napisov te regije so nekoliko krajši, tudi datiranje ni vedno dobro argumentirano. Iz Avfidene so objavljeni trije fragmentarno ohranjeni novi napisi: en podstavek in dva nagrobnika; več napisov (12) je iz mesta *Histonium*, pri čemer je za prve tri napise, ki so bili že objavljeni, avtor predlagal novo branje. Ostali napisi, ki so v večini primerov nagrobniki, so bolj ali manj fragmentarno ohranjeni. Od sedmih napisov iz mesta *Teate Marrucinum* po svoji obliki, namembnosti in ohranjenosti izstopa napis na čaši *cuordia pocolo*, ki bi moral biti napisan kot *concordiae poculum*, saj gre za posvetilo čaše boginji Konkordiji. Med napisi Sulmone pritegne pozornost tisti, ki omenja častilce Jupitra Okritikanskega (*Ocriticanus*), saj je ta oblika za latinski jezik nova. Največ napisov je v tem sklopu objavljenih iz Korfinija (33), kar je med drugim tudi posledica sistematičnih izkopavanj v času od maja do novembra 1994 in od junija do septembra 1995. Razmeroma veliko jih je za razliko od ostalih mest ohranjenih v celoti, kot običajno pa tudi tokrat prevladujejo nagrobniki. Preostalo je samo še sedem napisov iz zadnjega mesta 4. regije *Superaequum*, ki so tudi tukaj večinoma fragmenti.

Gianfranco Paci je pripravil objavo treh novih napisov iz mest *Cingulum* in *S. Vittore di Cingoli* v 5. regiji (*Picenum*). Avtor opiše fragmente natančno, tudi komentar je izčrpen, manj pozornosti pa posveti datiranju. Silvia Maria Marengo je za objavo pripravila devet napisov mesta *Camerinum* iz Umbrije (6. regija). Pri teh je zanimivo predvsem to, da gre v večini primerov za napise, ki so se nahajali na posodju (*instrumentum domesticum*). Zaradi svoje specifičnosti vsebujejo veliko manj oprijemljivih kriterijev za datiranje, na kar opozori sama avtorica tudi s tem, da jih po času nastanka postavi v eno širšo dobo (cesarsko).

V nadaljevanju se s prispevkom G. Mennelle in P. Melli vrnemo v 9. regijo (*Liguria*), tokrat k mestu *Genua*. Avtorja predstavita najnovejše zgodovinske izsledke o tem zelo pomembnem mestu Ligurije. Zgodovinskemu orisu sledi objava enega fragmentarno ohranjenega napisa, ki so ga našli med izkopavanji leta 1991. Napis omenja institucijo *quattuorvir*, ki je kot običajno zapisana s štirimi pokončnimi črtami, a ker ima ta

številka še prečno črto, ki je značilnost starejšega obdobja, lahko napis datiramo v relativno zgodnje obdobje - prva polovica 1. st. po Kr. Sledi še prispevek G. Mennelle, s katerim ostajamo še naprej v Liguriji. Avtor s kratkim prispevkom predstavi tri nove fragmente napisnih kamnov z delno ohranjenimi napisi. O preteklosti tega območja je znanega zelo malo, ker ni bilo nikoli sistematičnih izkopavanj, s katerimi bi se lahko dokopali do novih spoznanj, najverjetneje pa tudi do novega napisnega materiala.

Maria Silvia Bassignano je objavila napise iz mest *Bellunum*, *Pagus Laebactium* in *Feltria* 10. regije (*Venetia et Histria*). Ker se je v krogu stroke uveljavila teorija, da se je *pagus Laebactium* nahajal na teritoriju Beluna, ju je avtorica obravnavala skupaj. Med enajstimi napismi s tega območja izstopata objavi dveh cesarskih napisov, ki ju lahko najdemo že pri Pilonu, a ker ga Mommsen ni cenil dovolj, da bi ga imel za vrednega zaupanja glede epigrafike, sta ta dva napisa pristala med ponaredki. Drugo mesto v 10. regiji je *Feltria*, od koder sta na novo objavljena le dva napisa, preprost miljniki in napis, ki ga je Mommsen zaradi besedila, ki je odstopal od drugih besedil, označil kot ponaredek. Prispevek o novih napisih v 11. regiji (*Transpadana*) iz naselbine *Ticinum* je pripravila Rita Scuderi. Od osmih napisov so štirje krščanski, kar ponovno potrjuje pomemben delež tovrstnih napisov v municipiju *Ticinum*. Poleg tega, da so opremljeni s križem, jih prepoznamo še po značilnih napisnih formulah (npr. *hic requiescit* - tukaj počiva).

S tem zvezkom zbirka *Supplementa Italica* začenja objavljati epigrafske bibliografije po antičnih centrih Italije, Sicilije in Sardinije, kar predstavlja tretji del pričujoče knjige. Bibliografija je splošnega značaja in zajema predvsem glavne epigrafske publikacije in korpuse, ki so razporejeni po posameznih mestnih naselbinah, kar bo gotovo olajšalo in skrajšalo iskanje. Še en zvezek epigrafske zbirke *Supplementa Italica* več pa dokazuje, da se epigrafska veda ne more izčrpati, vedenje o antični zgodovini tako nikoli ne bo popolno. Nenehno odkrivanje novih napisnih spomenikov in nova pravilnejša branja starih dopolnjujejo zanimivi mozaik rimske zgodovine.

Julijana VISOČNIK

Deep-Water Shipwrecks off Skerki Bank. The 1997 Survey. Anna Marguerite McCann, John Peter Oleson (ur.). Journal of Roman Archaeology. Supplementary series 58. Portsmouth, Rhode Island 2004. Prispevki 16 sodelavcev, 224 strani, več barvnih in ČB fotografij, risb in kart.

Knjiga podrobno predstavlja projekt globokomorskega raziskovanja Skerki Bank, ki je potekal v vodah med Sicilijo in Kartagino v času med 1987 do 1997 in kjer je bilo prvič v sodelovanju arheološke ekipe in ob pomoči tehnologije ameriške vojske raziskano obsežno najdišče osmih potopljenih ladij iz različnih obdobij, med njimi tudi petih rimskih.

Da bi lahko razumeli pomen projekta Skerki Bank, je treba povedati, da so vse do nedavnega bile podvodne raziskave omejene predvsem na obalne pasove in manjše globine, kar je raziskave omejevalo na dobrih 5 % celotne Zemljine vodne površine. Z neslutnim tehnološkim razvojem robotike pa so podvodna raziskovanja dobila povsem nove razsežnosti. Najvidnejši uspeh na tem področju je omočil razvoj sistema ROV, tako imenovanega po začetnicah angleškega termina *remotely operated vehicle*, ki je bil prvič uporabljen na predstavljenem projektu. S podvodnim robotom, Jazonom, opremljenim s sonarji, radarji in kamero ter dodatkom, imenovanim Medeja, je bilo omogočeno sofisticirano vodenje posadke, ki je spremljala napravi s krova ladje, s katero sta bila robota povezana. Robotska podmornica Jazon je dodatno opremljena s posebnimi prijemalkami in sistemi dvigal, ki nosijo na krov spremne ladje izbrano, iz potopljenih kontekstov iztrgano gradivo.

To teoretično in praktično pomeni, da so vse morske globine odprte in jih dovolj sodobno opremljena posadka lahko kjerkoli razišče. Sedanja oprema omogoča delo na globinah do 11 km. To je velikega pomena za raziskovanje potopljenih plovil, kajti v plitkih vodah so ostanki močno izpostavljeni nenehnemu gibanju vodnih mas, ribiškimi mrežam, a tudi potapljačem in plenilcem. Le še redko se ohranijo na prvotnem mestu potopa.

Kot so pokazale raziskave zadnjih let, pa so razbitine v velikih globinah največkrat povsem nedotaknjene. Prav primer Skerki Bank kaže izjemne raziskovalne pogoje, ki jih nudijo globokomorska najdišča. Zaradi majhne prisotnosti odlaganja so potopljeni ostanki plovil in tovorov pokriti le s tankimi nanosi, medtem ko so potopi v bližini kopnega običajno prekriti s sedimenti, ki jih odlagajo vode s kopnega.

Velike prednosti pa prinaša tudi robotika, ki za razliko od človeške potapljaške posadke ni časovno omejena glede trajanja potopa.

Toda že pred neslutnim razvojem robotike je podvodna arheologija močno spremenila dotodanji pogled na antično plovbo. Na splošno je zelo dolgo veljalo, da je bila plovba v starih časih omejena na plitke, priobalne plovbe. Danes vemo, da so rimske ladje z monsunskimi vetrovi plule v Indijo, česar srednjeveške niso več zmogle.

Podvodna arheologija sega v prelomna šestdeseta leta, ko je Anna McCann, sedaj na univerzi v Bostonu, začela v Cosi na tirenski obali kompleksne raziskave pristaniških struktur antične Italije. Skoraj istočasno je Georg Bass s teksaške univerze pričel z obsežnimi raziskavami potopov na območju turške obale Male Azije in Cipra. Mnoge tehnike in metode, ki so se razvile ob teh delih, so bile fundamentalnega pomena za današnje uspehe podvodne arheologije.

Arheološko najdišče Skerki Bank leži v globokem morju severozahodno od Sicilije, in kot redno poudarjajo ameriški raziskovalci, v mednarodnih vodah. Najdišče je odkril P. Ballard, projekt je vodila Anna McCann, ki je o raziskavah poročala na mnogih konferencah. Obsežno o metodah dela leta 1999 na konferenci na znamenitemu *Massachusetts Institute of Technology* in večkrat o raziskovalnih rezultatih in keramičnih najdbah na konferencah za rimsko keramiko *Rei Cretariae Romanae Fautores*, najobširneje na srečanju v Efezu leta 1998. Udeleženci mednarodne konference v Rimu 2002 pa smo si imeli priložnost ogledati pristaniške strukture Cose, ki so bile dolgoletni cilj obsežnih italijansko-ameriških raziskav. Projekt Skerki Bank je bil zamišljen med drugim tudi kot raziskovanje pomorskih poti, ki so povezovala antična pristanišča v Sredozemlju s Coso.

Na najdišču Skerki Bank je bilo v letih med 1988 do 1997 odkritih kar osem potopljenih plovil. Pet je rimskih trgovskih ladij, dve srednjeveški in ena iz devetnajstega ali dvajsetega stoletja. Najzanimivejši so bili ostanki rimskih ladij. Prva je iz 80-tih let 1. st. pr. Kr., zadnja, ki sega v čas okoli leta 400, je dobila vzdevek po zaščitnici mornarjev, Izida.

V pričujočem delu Anna McCann najprej predstavlja pogoje dela. Ni nepomembno, da je v letih med 1987 do 1997 raziskovalna ekipa imela na razpolago pomoč ameriške vojaške nuklearne podmornice. Mesto potopa so natančno sonarno kartirali, sestavili podrobno podvodno mozaično sliko najdišča in opravili topografski pregled morskega dna. Na podlagi vzorčnega gradiva so časovno umestili potop in ocenili vrsto plovil in pomen tovara. Z arheologi so sodelovali strokovnjaki oceanografi, navtični inženirji, konzervatorji in računalniški eksperti. Poudariti je treba, da je celoten podvodni poseg potekal takorekoč pred očmi svetovne javnosti in televizija ga je direktno predvajala na šolskih vzgojnih programih ZDA.

Delo s sonarjem omogoča dokumentiranje posameznih predmetov do centimetra natančno. Omogoča prepoznavanje tipov posameznih amfor, žal pa sedanja stopnja razvoja tehnologije ne omogoča tudi prikaza razsežnosti najdišča v celoti. Pri posameznih posnetkih kljub veliki natančnosti ni mogoče dati mer prikazanih predmetov.

Posebne potrebe so se pokazale tudi pri razvijanju tehnologij, ki bi pomagale določiti lego odkritega globokomorskega najdišča na površini, sistemi GPS, ki delujejo na podlagi elektromagnetne energije, ne delujejo pod morskovo površino.

Projekt je vključeval poleg raziskav najdišča tudi dvig vzorčnih najdb, posameznih tipov amfor, delov plovil, sidra in nekaj manjših objektov. V knjigi avtorji opišejo sofisticirano tehnologijo in metodologijo dela in najdbe; obravnavajo posamezne potope ter rekonstruirajo plovne poti na podlagi lege najdb, tipa plovil in ostalih analiz.

Potop D so ostanki rimske trgovske ladje naložene z nekim organskim tovorom, morda žitom, lečo ali tekstilom in kožami, kajti delež ohranjenega transportnega posodja in opreme kaže raznovrsten karakter. Med amforami je zastopanih 12 tipov vzhodno in zahodnosredozemskega izvora, za vino, olje in ribje omake. Odkrita je bila fina keramika s črnim premazom in kuhinjsko posodje. Slednje je najbrž sodilo k ladijski opremi, medtem ko je fino posodje z oljenkami skoraj gotovo tudi spadalo k tovoru, saj ga je za rabo na ladji preveč. Potop je na podlagi amfor oblike Dressel 1B, ki so povezane z vinsko produkcijo Sestijcev iz Cose, in med tovorom prevladujejo, datiran med leto 80 in 50 pr. Kr. Manjše število pripada različicam amfor iste oblike, nadalje je bila prepoznana oblika Lamboglia 2, Dressel 12, sledijo posode tipa Kos, podobne, kot jih srečamo na potopu Antykithera.

Glede na izvorno področje večine amfor raziskovalci predvidevajo, da je ladja krenila iz Cose oz. je tam na vmesnem postanku le natovorila vino, in se namenila proti jugu, morda Siciliji ali afriški Utici, ki je po padcu Kartagine postala glavno mesto province Afrike.

Sledi katalog najdb s krajšimi razpravami in obravnavo analogij.

Potop F iz srede 1. st. po Kr. je bi odkrit na globini 765 m in je ležal skoraj 10 km severneje od Izide. Ladja je vozila tovar gradbenega kamnja, granita in marmorja in še v originalni embalaži zapakiranega kuhinjskega posodja ter okoli 16 amfor, ki so ležale v neposredni bližini. Ohranjen tovar je bil ocenjen na 13,5 ton, zaradi česar so sklepali, da je morala ladja tovoriti še kakšno organsko snov, za katero se je izgubila vsaka sled, npr. žito ali gradbeni les. Relativno majhno število amfor je bilo napolnjeno z oljem, vinom in garumom, prepoznano pa je tudi posodje za *lomentum*, snov, ki so jo potrebovali pri mnogih opravilih kot so kozmetika, čiščenje in nenazadnje usnjarstvo. Očitno je ladja bila tipična *navis lapidaria*, podobna kot je bila odkrita v potopu Meliora C, s tovorom blokov marmorja iz Lunija. Domnevno je bilo pristanišče Luna redistribucijski center za raznovrstne barvne in ostale gradbene marmorje. Med amforami je zastopano posodje iz Naksosa, betiško za garum, neopunske amfore iz Tunizije in malo posodje za *lomentum* iz severne Afrike, kot je moč sklepati po dipintu z identičnega posodja odkritega v Pompejih. Kuhinjsko posodje je bilo afriškega izvora, najverjetneje namenjeno v galska pristanišča.

Ladja je najverjetneje potem ko je natovorila težki gradbeni material v Aleksandriji, granit iz Asuana, najverjetneje še z žitom ali lečo, odplula vzdolž afriške obale do Kartagine, kjer so naložili pošiljko kuhinjskega posodja in verjetno del pretovorjenega tovara iz Španije. Zatem je krenila proti severu v smeri galskih pristanišč skozi vode Skerki Banka. Tu se ponuja dobra primerjava s potopom v jadranskem Izmetištu. Tam je ladja, ki je potonila, tovorila 1 granitni in 9 apnenčastih blokov, amfore Dressel 2-4 in nad 30.000 kosov vzhodnomediterranskega kuhinjskega in servirnega posodja ES B. Podobnega sestaja so tudi potopi odkriti pri Glavatu in Mljetu z mešanim tovorom, ki so ga ladje prekladale in nakladale širom mediteranskih pristanišč. Na podlagi gradiva je datacija potopa F v čas tretje četrtine 1. st. po Kr. najverjetnejša.

Potop G iz srede 1. st. po Kr., je ležal prav tako severno od Izide in približno na isti globini kot prejšnji. Ostanki plovila kažejo, da je šlo za okoli 15 m dolgo trgovsko ladjo. Ostanki tovarnega posodja, amfor, so skromni. Obsegajo tip neopun-

ske amfore, španske Dressel 2, galske Dressel 28 in sicilskega posodja za vino. Primerjave s Port Vendres II dajejo oporo za datacijo. Ladja potopa G je bila na poti po zahodnem Mediteranu, večidel tovara ni mogoče prepoznati.

Potop B je ležal na zahodni strani, zelo blizu Izide in na podobni globini. Tovor je obsegal nekaj deset amfor in manjšo količino keramičnega posodja. Tudi ta ladja je vozila organski tovor, ki ni pustil sledi med potopljenim gradivom. Amfore so vinske posodje iz Egipta, Krete in Kampanije ter za olje iz Tripolitanije iz konca 1. st. po Kr. Kuhinjsko in namizno posodje izvira iz Kampanije. Tovor kaže, da gre spet za ostanke kabotažne ladje, ki je krožila po celotnem Mediteranu in pretovarjala in razvažala različno blago po pristaniščih na svoji poti.

Ostanki potopa Izida iz zadnje četrtine 4. st. so bili, kot že omenjeno, prvi primer raziskanega najdišča s pomočjo robotske tehnologije Jazon. Publikacija celotnega najdišča (Jour. Rom. Arch. Suppl. 13) je izšla že pred desetimi leti, zato vsebuje pričujoče delo le kratko poročilo. Tovor je vseboval 14 amfor različnih tipov in keramično posodje, očitno pa je bila glavni tovara organskega izvora, po vsej verjetnosti je bilo žito. Ladja je bila grajena v grško rimskem slogu, najprej je bila izdelana lupina plovila. Narejena je bila iz borovega lesa, povezana s hrastovimi deli in z nekaj cedrovega lesa. Po obliki železnih sider sodijo, da je bilo plovilo severnoafriškega izvora. Gre za manjšo rimsko trgovsko ladjo nosilnosti do 35 ton, ki pa je zaradi odlične konstrukcije zmogla tudi plovbo na globokem odprtem morju. Datacija bazira na novcu Konstancija 2. in tunizijski oljenki, ki se pojavlja v zadnji četrtini 4. in prvih desetletjih 5. st., ter severnoafriškem posodju, datiranim v čas pred vandalskim vdorom. Med amforami so dve na novo poimenovali kot Izida, tip I in II. Sodeč po tovoru, je ladja po kroženju v zahodnem Mediteranu, vplula v Kartagino in tam naložila večino potopljenega blaga. Delo prinaša katalog predmetov, ki so jih dvignili iz globin naknadno, leta 1997.

Ostali potopi in najdbe posameznih raztresenih posod pripadajo kasnejšim ladjam. Potop A je negotovo datiran v čas med letom 1000 in 13. st., potop C je iz 19. st.

Sledi poglavje o konzervacijskih postopkih dvignjenega gradiva, ki bo gotovo zanimal mnoge muzealce po svetu.

V zaključkih avtorji razkrivajo, kako malo je znanega o rimski plovbi. Dolgo časa so sodobni raziskovalci jemali Katonovo hvalisanje v rimskem senatu s svežimi figovimi sadeži, ki jih je dva dni prej natrgal v Kartagini, le z rezervo. Najdbe okoli točke Skerki Bank dokazujejo, kako gosto so bile prepredene plovne poti med Kartagino, Sicilijo in Ostijo, Coso in južno galskimi pristanišči. Največji obseg je dosegel zahodnomediterranski pomorski promet v času pozne republike in zgodnjega imperija.

Vode v območju Skerki Bank še danes veljajo kot nevarne in zanje velja posebno pomorsko priporočilo glede grebenov in močnih tokov. Tu se povezujejo veliki morski bazeni tirenskega, jonskega in sardinjsko-balearskega morskega območja. Opisane nevarnosti je občutila v nenadnem viharju tudi raziskovalna ekipa, ko je poleti leta 1997 sila valov potrgala pripete robotske naprave in dodobra onesposobila spremljajočo ladjo.

Raziskani potopi so pokazali, da gre v glavnem za ladje srednje velikosti. Analize tovorov so potrdile, da je bila rimskodobna ekonomija enormen medsebojno povezan in soodvisen sistem manjših in večjih tržišč. Velika pristanišča, kot so Kartagina ali Aleksandrija, so bila najbrž pretovorni pristaniški centri, kamor se je stekalo blago iz vsega rimskega sveta in se ponovno natovarjalo in razpošiljalo na vse smeri. Izbiro plovnih poti so narekemale razmere na odprtem morju, a nedvomno so smer plovbe močno pogojevale tudi razmere na tržišču. Rimskodobno plovbo so si delili na eni strani samostojnimi kapitani ladij, ki so prepeljevali tržno zanimivo blago za lastni zaslužek, in na drugi strani *navicularii*, ki so pogodbeno za državo prevažali velike količine žita in drugih prehrabnih izdelkov v okviru *annone*.

V Ballardovem dodatku je predstavljeno odkritje žiga Sestijev na amfori Lyding Will, tip IA, pobrani na morskem dnu, ki najverjetneje izvira iz odvrženega tovora. Amfora z žigom Sestijev v globokih vodah je velika novost, ker kaže na razvito trgovsko mrežo mogočne toskanske družine že v drugi polovici 3. st. pr. Kr.

V dodatku A najdemo poročilo o arheobotaničnih raziskavah in njihovih zanimivih rezultatih ter nekaj analiz stekla v dodatku B avtorja Roberta Brilla in sodelavcev.

Projekt Skerki Bank je prvi v zgodovini podvodnih arheoloških raziskav združil arheološko metodo z najmodernejšo robotsko podvodno tehnologijo, last *Institute for Exploration at the Mystic Aquarium* iz Connecticuta. Temu delu raziskav je vladal medijsko dobro poznani Robert Ballard, raziskovalec slovitoga Titanika in vojne ladje Bismark ter velika medijska zvezda zahoda. Ballard je nedvomno eden vodilnih raziskovalcev globokih voda Sredozemlja. Z odkritji potopov na območju med Kartagino in Rimom je odločilno vplival na poznavanje plovnihi poti antike, za katere je bilo dolgo trdno zasidrano mnenje, da so se jih tovrne ladje zaradi globokih voda izogibale.

Podobne podvodne raziskave z vključitvijo moderne robotske tehnologije potekajo dandanašnji na mnogih mestih. Veliko obetajo raziskave v pristanišču helenističnega mesta Sinope. Črnomorske podvodne raziskave so toliko bolj obetavne, ker globoke vode zaradi posebnih razmer ohranjajo tudi organske dele potopljenih ladij takorekoč nedotaknjene. Prav v povezavi z ameriškimi raziskavami pred izraelsko obalo, v bližini Aškelona, je treba omeniti sodelovanje podvodnih arheologov z Lawrencom Stagerjem, ki s pomočjo tehnologije zgrajene za uporabo ameriške vojaške mornarice, razvija sonar za snemanje oblik potopljenega plovila pod sedimenti morskega dna.

Kar nekam znanstveno fantastično se slišijo obeti o razvoju avtonomne podvodne naprave, ki jo bo moč odposlati, voditi in kontrolirati iz celinskega laboratorija v globoke vode odprtih oceanov.

Na tej točki, če že ne prej, pa se odpirajo nova poglavja podvodne arheologije. Dotikajo se temeljnih vprašanj zaščite podvodne dediščine in varovanja pridobljenih podatkov o podvodnih najdiščih.

Večina arheološke javnosti meni, da bi s trenutkom razkritja koordinat moralo podvodno najdišče dobiti zakonsko zaščito. S tem trčimo na vprašanje izvajanja zaščite na odprtem morju. Število robotskih podvodnih raziskovalnih naprav strmo narašča in tačas bržkone presega nekaj sto primerkov. Največkrat so v lasti komercialnih družb, kjer si jih za primerno odškodnino lahko izposodi kdorkoli.

Mnogi tudi menijo, da bi bilo najbolje, če se ob odkritju potopa izvede raziskavo do konca in ostanke v celoti dvigne ter varno shrani.

Drugo pomembno vprašanje je, kam sodijo pridobljeni podatki in kdo ima pravico biti o njih obveščen. Zanimivo je vprašanje, komu pripadajo in kdo lahko uporablja podatke, ki jih je ali jih šele bo, npr. pridobila ameriška vojska z visoko razvito tehnologijo v globokih vodah Sredozemlja ali Črnega morja. Kdo je pristojen za najdbe iz nikogaršnjih voda, ameriške ali evropske arheološke institucije ali celo le vodje tehnoloških raziskav? Kdo bo razsojal v naraščajočih sporih glede lege potopljenih najdb, za katere natančnih podatkov raziskovalci zaradi možnosti izropanja prikrivajo? Je vzrok za prikrivanje najdišča res le zavarovalne narave?

Vprašanja se zdijo z načelnega stališča razrešena. Vendar prav gorke besede s strani italijanskega časopisja, ki je ves čas kritično spremljalo Ballardove raziskovalne posege, dokazujejo, da s tega stališča v primeru Skerki Bank ni bilo vse dorečeno. Po izteku projekta se je namreč Ballard z manjšo ekipo in brez posvetovanja z vodilnima arheologoma Anno McCann in J. P. Olesonom vrnil na najdišče, kjer je raziskoval z novo tehnologijo in najdišče podrobno snemal s kamerami. Poseg

je izzval številne kritike, posebej italijanskih arheologov, ker ni bila zagotovljena prisotnost arheološke ekipe.

Na polju mednarodnih konvencij ICOMOSa in UNESCO je bilo mnogo narejenega, še vedno pa je opazno pomanjkanje meddržavnih usklajevanj in predvsem trdnih dogovorov.

Naj ob koncu kratkega razmišljanja navedemo še nekaj pomislekov, ki so se sprožili med arheološko srenjo. Ali ni dviganje posameznih predmetov s pomočjo robota navsezadnje trganje, torej neke vrste uničevanja, primarnega arheološkega konteksta.

To vprašanje se pojavlja toliko bolj glasno, odkar je z dobro organiziranim ropom izginito dvajset najlepših amfor z razstave Skerki Bank v Norwoodu v Massachusettsu, in še glasneje, odkar so se pojavili Ballardovi nastopi v javnosti, v katerih je le malo sledu o dolgoletnih raziskavah in spoznanjih arheološke ekipe, vključno Anne McCann.

Verena PERKO

Giovanna Martinelli: *Roma e i Barbari. Dai Giulio Claudii agli Antonini.* Collana "I quaderni di Mandala" 3. Pensa Multimedia, Lecce 2005. 130 str., 6 zemljevidov.

Pričujoča knjižica Giovanne Martinelli z naslovom Rim in barbari (od julijsko-klavdijske dinastije do Antoninov) je izšla kot tretji del zbirke *I quaderni di Mandala*. Iz samega naslova je nemogoče ugotoviti, kakšna je vsebina dela, in kaj natančno lahko v njem najdemo. Za nemalo presenečenje poskrbi kazalo, ki pokaže, da je glavni "akter" knjige Kasij Dion in njegova *Historia Romana*.

Omenjeni avtor iz 3. st. po Kr. je v svojem obsežnem (80 knjig obsegajočem) opusu pisal o marsičem; ni se posvečal le rimskim zmagam in uspehom, pač pa so ga zanimale vse stvari, ki so tako ali drugače vredne omembe, vredne spomina. Med drugim je pomemben tudi zato, ker je opisal mnoga ljudstva, ki so v različnih obdobjih zgodovine prihajala v stik z rimsko državo. Kasij Dion je svojo zgodovino začel s prihodom Eneja v Italijo ter jo končal z letom 229 (njegov drugi konzulat). Ogromno delo je po vzoru starejših zgodovinarjev razdelil na dekade, katerih velik del je na žalost izgubljen. Ohranjene so namreč le knjige med 36 in 60 ter 79 in 80.

Knjiga Martinellijeve, ki jo obravnavamo, je razdeljena na tri poglavja; prvo je posvečeno pregledu izročila rokopisov Dionove *Rimske zgodovine*, ki se začne že s 4. st., še posebej živahno pa so jo prepisovali od 10. do 12. st., predvsem v Konstantinoplu. Tam so prepisovalci in zbiralci rokopisov ustvarjali različne izvirke, povzetke in izpiske (ekscerpta), ki so še posebej pomembni, saj so nekateri od teh danes edini ohranjeni viri izgubljenih knjig.

Sledi drugo poglavje, ki je obenem tudi osrednji del knjige, saj avtorica v tem delu prevede nekaj zanimivih odlomkov iz Kasija Dion. Vsi imajo več skupnih potez: v prvi vrsti so vsi iz knjig, ki v celoti niso več ohranjene (avtorica jih je vzela iz Ksifilinovih izvlečkov - menih iz Trapeza, 11. st.), vsi se ukvarjajo s pomembnimi epizodami rimske zgodovine in vsi so na nek način povezani z barbari. Prvi odlomek opisuje upor Boudike (*Boudicca*), kraljice Icenov v Britaniji, ki se je odvijal v času cesarja Nerona (izvleček iz 61. knjige). Drugi je razdeljen na več manjših enot, zato je nekoliko obsežnejši, posvečen pa je predvsem Kvadam in Markomanom. Avtorica prevede tiste dele, ki se ukvarjajo s stiki med omenjenimi ljudstvi od cesarja Domicianja pa do Marka Avrelija (izvleček iz 67. knjige); dalje vojno Marka Avrelija proti Kvadam in Markomanom (72. knjiga), smrt Marka Avrelija (na tem mestu ni jasno, od kod ta odlomek je), sledi odlomek o cesarju Komodu in njegovih stikih z omenjenimi ljudstvi (73. knjiga). Kot zaključek je preveden še kratek odlomek iz 78. knjige, ki še enkrat omeni Kvađe in Markomane za časa cesarja Karakale. V skladu z ideali prevajanja klasičnih jezikov vzporedno tečeta grški izvirnik in italijanski prevod.

V tretjem poglavju avtorica doda zgodovinski komentar k prej prevedenim besedilom, tako nam predstavi širši zgodovinski okvir, v katerega lahko postavimo epizode, ki so prej delovale precej izolirano. Kakovost in količina komentarja je premo sorazmerna z obsegom same knjige, težko bi bilo trditi, da je pomanjkljiv, nikakor pa tudi ni izdaten. Knjiga *Roma e i Barbari* vsebuje tudi šest zemljevidov (Britanija, Porenje in Podonavje, donavki limes v poznoflavijskem obdobju, limes v zgornjem Renu, renski limes in limes v zgornjem Podonavju, trgovske poti in veliki imperiji v 1. st. po Kr.), ki se ne odlikujejo niti po kvaliteti in natančnosti, niti po postavitvi.

Pred seboj imamo knjižico, pri kateri se bralec že od samega naslova naprej sprašuje, kje se skriva bistvo. Doprinos tega drobnega dela sicer lahko najdemo v prevedenih odlomkih izvlečkov iz Kasija Diona, ki gotovo imajo svojo težo, saj v celoti knjige več niso ohranjene. Ustreznost naslova pa je kljub temu sporna, saj niti približno ne nakaže smeri, v katero se bo vrtela os knjige. Celostna podoba knjige se tako ne izkaže za pretirano pozitivno. Ne sme pa se zanemariti pomena novih prevodov, posebej če vsebujejo zgodovinsko tematiko. Markomanske vojne ter stiki s Kvadi in Markomani so zanimivi tudi za nas, saj se dotikajo slovenskega ozemlja.

Julijana VISOČNIK

Elisabeth Walde: *Im herrlichen Glanze Roms. Die Bilderwelt der Römersteine in Österreich.* Institut für klassische und Provinzialrömische Archäologie, Universität Innsbruck 2005. 216 str., številne fotografije med besedilom.

Knjigo, ki se ukvarja s slikovnim svetom na rimskih kamnih, predvsem na rimskih nagrobnikih, je v Avstriji znanstvena javnost gotovo pogrešala že kar nekaj časa. Temu se lahko pridruži tudi slovenska stroka, saj E. Walde nikakor ne potegne umetne meje med Slovenijo in Avstrijo, ampak se rada zateče k primerom iz naše države (severovzhodni del: Celje, Ptuj, Šempeter), omenjeni del Slovenije je namreč kakor skoraj celotna Avstrija spadal k Noriku. Avtorica se torej omeji na nagrobnike, ki so lahko v obliki stele, edikule, grobnega oltarja ali medaljona s portretom. Umetnost grobne arhitekture na obravnavanem območju doživi višek v obdobju od sredine 2. st. do sredine 3. st. po Kr.

Značilnost tega območja je noriško panonska voluta, s katero se doseže baročni učinek spomenika. Gre namreč za okrasni element, pri katerem je zgornji del profiliranega okvirja trikotno ali zaobljeno ornamentiran. Predvideva se, da ta voluta izhaja iz vzhodnega dela rimskega imperija, in se je preko Akvileje prenesla na območje Norika in Panonije.

Avtorica nekaj besed nameni pogrebni praksi in rimskemu pogledu na smrt, kar je nujno za razumevanje določenega dela slikovnega gradiva, ki ga na spomenikih srečamo. Nagrobni napisi so na eni strani špartansko kratki, na drugi najdemo pesniške - v verzni obliki, čeprav je teh občutno manj. Od Hadrijana naprej se za nagrobnike uporablja več marmorja, pa tudi sarkofagi pridobivajo na pomenu.

Imetniki grobov so težili k lastni predstavitvi na nagrobnikih, kar se kaže predvsem v portretih, s katerimi so nagrobnike pogosto popestrili. Če je bil pokojni oblečen v togo, je to gotovo simbol državljanških pravic; če je upodobljen v tuniki, je bil verjetno del peregrinega prebivalstva brez posebnih pravic. Moški imajo v levi roki pogosto zvitek, ki ga avtorica interpretira kot simbol moči. Kazalec in sredinec desne roke sta položena v značilno pozo na zgornji konec role. Poleg že omenjene nove razlage zvitka obstajajo še starejše, a uveljavljene. Zvitek bi tako lahko simboliziral dekret o rimskem državljanstvu, izobraženost in omiko, poklic pisarja ali drugega uradnika, poročno pogodbo, oporoko ali vojaško diplomu. Žene praviloma stojijo na moževi desnici, oblečene so v domačo nošo, v rokah pa

imajo pogosto atribute: jabolko ali granatno jabolko (simbola rodovitnosti in plodnosti) ali grozdje (simbol življenja); nikoli pa ni mogoče zaslediti zvitka (vsaj v Noriku ne). Otroci so velikokrat pomanjšane verzije svojih staršev, včasih se tudi v njihovih rokah najdejo dodatki: igrače ali živali.

Stele so razmeroma pogosta vrsta nagrobnikov v Noriku. Tiste, ki so nastale v zgodnjem obdobju, so se zgledevale po vzorih iz severne Italije. Velikokrat tako na njih najdemo portret umrlega (ali umrlih) v niši, pri tem lahko gre za družinski grob ali pa sta predstavljena samo zakonca. Na nekaterih nagrobnikih v Noriku najdemo jasen namig na čaščenje določenih božanstev. Na primer na spomeniku iz Celeje (nagrobna stela za Avrelija Sekundina in njegovo družino) je Avrelij Sekundijan predstavljen kot otrok, ki je posvečen v skrivnosti Izidinega kulta.

Prostostoječi grobni medaljoni, v katerih je v večini primerov upodobljen zakonski par, veljajo za najlepše ostanke rimske umetnosti v Avstriji. Izvor te umetniško arhitekturne forme iščemo v helenizmu, kar potrjujejo številni doprni portreti v okvirjih iz 2. st. pred Kr. Grobne medaljone zasledimo v Makedoniji, Daciji, Meziji, Panoniji in Noriku, na osnovi česar bi lahko sklepali, da se je oblika širila po vodni poti iz Grčije.

Poleg stel večjega formata so obstajale še grobnice oziroma edikule. Ker v Avstriji ni nobena ohranjena v celoti, E. Walde sproti opozarja na grobnice v Šempetru, ki so najlepše ohranjen spomenik svoje vrste sploh. Za ponazoritev določenih detajlov jih porabi še velikokrat, predvsem pri predstavitvi mitov, do česar še pridemo. Avtorica opozori na attribute, ki predstavljajo magistratsko oblast, določene službe in funkcije. Ker je kurulski stol (*sella curulis*) jasen simbol za oblast, vladanje in čast, je upodobljen pri nosilcih najvišjih funkcij. Liktorje prepoznamo po svežnju palic in sekiri, pisarja (*scriba*) po pisalu in tablici ali zvitku.

V nadaljevanju je govora o služabnikih in služabnicah, ki so na noriškem prostoru zelo pogosta tema. Na sliki nikoli ne stojijo zraven gospodarja, so pa od njega veliko manjši, s čimer so poudarili njihov podrejeni položaj. Poznamo služabnika, ki pomaga svojemu gospodarju pri žrtvovanju. Oblečen je v kratko tuniko in opremljen s pripomočki za obred: vrč, zajemalka, brisača. Tisti, ki je gospodarju bral, mu računal in pisal, se imenuje *librarius* in ni imel istih nalog kot prej omenjeni *scriba*, saj je skrbel za privatne zadeve. Obstajali pa so še t.i. pomočniki za vojaške zadeve (spremstvo pri vojnih pohodih), pri lovu, pri žetvi (s košaro in srpom), kot sli in drugo. Služabnice so predvsem urejale svoje gospodarice, zato so prikazane s ogledalom in s škatlo z lepilnim priborom. Naletimo pa še na tiste s pahljačami ali sončniki, ki bi naj zaščitili gospodarice pred soncem in jim ohranili snežno belo polt, kar je bil lepotni ideal tistega časa.

Levji delež slikovnega gradiva na nagrobnikih pa predstavljajo slike iz mitološkega sveta, ki so imele za lastnika groba in njegovo družino globlji, simbolni pomen. Sporočila slik z mitološko vsebino so očitna; govorijo o upanju, rešitvi, o vstajenju in vrnitvi življenja. Veliko je upodobitev Dionizijevega kulta, sledijo Atis, Dioskura, Amor in Psihe, Fedra in Hipolit ter drugi.

Od leta 160 po Kr. naprej se na nagrobnih spomenikih v Noriku pojavijo motivi iz Dionizijevega kulta, ki ga prepoznamo tudi po panterjih in kentavrih, po trti in grozdju. Zelo priljubljeni so bili tudi posamezni elementi kulta: menade, satiri, eroti in vitice. Za razliko od plesočih (golih in oblečenih) menad je razmeroma redka upodobitev Dioniza in Ariadne. Menade najdemo tudi z nožem, saj so znane po tem, da v svojem divjem plesu padejo v trans in v deliriju pokončajo manjše živali. Poleg menad so orgiastično spremstvo Dioniza predstavljali še satiri, ki jih srečamo upodobljene v plesnem koraku s prekrizanimi nogami, v rokah imajo lahko košaro s sadjem, ki si jo včasih poveznejo na ramena, grozdje ali nož. Satir s flavto je v Noriku redek pojav, menade z ročnimi bobni in ragljami pa srečamo precej pogosto. Tudi eroti (spremljevalci boga

Erosa) so povezani z mitom o Dionizu, najdemo jih lahko kot žalujoče genije, ki na grobu spodbujajo k tihemu razmisleku in spominu, kot genije, ki lebdijo ali plešejo in v pravljici o Amorju in Psihi. Ganljiva in morda kruta zgodba govori o ponovni združitvi ter o ljubezni, ki premaga smrt. Žalujoči eroti so alegorija bolečine, imajo značilno držo, ki to potrjuje. Noge so prekrizane, glava je povešena na ramena, ena roka je preko prsi položena na drugo ramo, pri tem se naslanja na ugaslo baklo, ki simbolizira pretrgano luč življenja.

Sledijo predstavitve slik o ugrabitvah in izginotjih (Zeus v podobi bika ugrabi Evropo, Ganimed in orel - Zeus, Ikar), katerih sporočilno vrednost lahko iščemo v upanju, da umrli uživa srečno življenje na drugi strani. Podobni so prizori, ki dovoljujejo upanje, da je smrt možno premagati. V ta sklop lahko vključimo muze, ki bi naj za praznike igrale na Olimpu; Perzeja in Andromedo, ki po njeni rešitvi živita srečno skupaj do smrti; Perzeja, ki ubije Meduzo; Herkula in Hesiono; Ifigenijo in Oresta ter rimsko volkuljo, ki dvojčka reši gotove smrti. Tem lahko pridružimo še slike, ki opisujejo vrnitev iz podzemlja in s tem govorijo o zmagi nad Hadom: Herkulu uspe pripeljati iz podzemlja Alkestido; nerazdružljiva brata Kastor in Poluks (umrljiv in neumrljiv) si ob smrti delita umrljivost in preživita en dan v Hadu, pa tudi neumrljivost, saj ju naslednji dan oba vzamejo na Olimp. Še en simbol za zmago nad smrtjo, obenem pa gre še za heroiziranje umrlih.

V antiki so radi potegnili vzporednico med smrtjo in spanjem, ki bi naj bili sestri: če se lahko zbudiš iz spanja, zakaj se torej ne bi tudi iz smrti? V ta kontekst gre pripovedka o Seleni in Endymionu (Selena se zaljubi vanj, mu podari večer spanec, da bi ohranil zemeljsko lepoto in ga vsako noč obiskuje), speča Ariadna z značilno pozo, v kateri je desna roka položena čez glavo, in speči Eros. Naslednji sklop govori o smrti in vstajenju, torej o večnem toku življenja. Frigijska boginja Kibela prebudi Atisa, s katerim je imela otroka, v novo življenje. Večni tok in krog življenja simbolizira tudi ponazoritev letnih časov na nekem nagrobniku.

Poleg že predstavljenih pa je na nagrobnih spomenikih mogoče zaslediti še mnoge druge mite: Orfej in Evridika sta simbol na blaženo odrešitev na drugem svetu, Herkula so po vseh mukah, nadlogah in trpljenju vzeli na Olimp. Njegov kult je bil razširjen med drugim tudi zato, ker je veljal za zaščitnika popotnikov. Omenimo pa lahko še Fedro in Hipolita, Ahila, Ledo in laboda - Zeus ter lovca Aktajona. Dve poglavji v drugi polovici knjige sta posvečeni prevzemanju iz grške umetnosti oziroma grški umetnosti v Noriku sploh. Avtorica predstavi grške vzore, kako so se ti prenesli v Norik in tukaj zaživel.

Za okras so na nagrobnikih uporabljali tudi živali, med katerimi lahko pogosto zasledimo delfina, ki ponazarja smrt. Ko so predstavljeni z glavo navzdol, se potaplja in na ta način izginjajo v neizmernih globinah (smrt). Srečamo pa tudi orla, leva, pse, medveda (s svojim zimskim spanjem je simbol življenja in ponovnega rojstva), zajca (simbol rodovitnosti in plodnosti že v antiki), ptice, kačo (v antiki simbol za srečo), ribe (so lahko namig na krščanstvo) in še druge. Kot ornament pa se pojavijo še rastline, vitice, sami cvetovi, listi in sadeži, ki so alegorija rasti, uspevanja in upanja na novo življenje.

Vrednost nove knjižne pridobitve, ki jo imamo pred seboj, je v sistematičnem pregledu slikovnega gradiva, s katerim se srečamo na rimskih nagrobnikih Avstrije; v veliko pomoč bo umetnostnim zgodovinarjem, zgodovinarjem in nenazadnje tudi epigrafikom, ki se ukvarjajo z noriškim prostorom. Napisi bodo zaživel popolneje, če jih bo mogoče osvetliti še z vidika slikovnega okrasja, ki jih spremlja. Bralec se lahko tudi na osnovi zelo kvalitetnih fotografij prepriča, da je naslov knjige "Im herrlichen Glanze Roms" še kako upravičen.

Anton Distelberger: *Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts.* Archäologische Forschungen in Niederösterreich 3. Niederösterreichisches Institut für Landeskunde, St. Pölten 2004. 136 strani, 3 grafikoni, 58 slik.

Potem ko imamo za neko ozemlje v obliki katalogov objavljeno kritično količino arheoloških najdb in poznamo njihovo okvirno umestitev v čas, je logičen naslednji korak, da skušamo te najdbe pripraviti do govornice o nekdanjem življenju. Gre seveda za korak na novo raziskovalno področje, za katerega je treba interpretativna orodja šele razviti. Že prvi tipajoči poizkusi kažejo, da to ne gre brez souporabe nearheoloških vrst virov, da je torej potrebna določena mera interdisciplinarnosti. Da je uvajanje novosti v strokovno javnost, ki prekipeva od zavestnega sistematičnega dvoma, drzno dejanje, ni treba posebej poudarjati. Pogum zanj je pokazal Anton Distelberger in ga objavil v obliki okrajšane različice svoje doktorske disertacije.

Oznako "Avarke, avarski" avtor uporablja za opis strukture predmetov, kot jih je mogoče najti predvsem v grobovih panonske nižine v 7. in 8. st., torej na področju, kjer tedanji pisni viri poznajo politično tvorbo Avarijo. Da so etnični Avari v njej predstavljali številčno manjšino, je znano, zato arheološki pojem "avarski" pomeni zgolj to, kar se v opisanem času nanaša na ta prostor.

Večina "avarskih" najdišč leži v Avstriji južno od Donave v Dunajski kotlini in na sosednjih področjih severne Gradišćanske. Tu je tudi večina v celoti izkopanih grobišč. Na šest od njih (Mödling, Leobersdorf, Zillingtal, Münchendorf, Sommerein, Zwölfaxing), ki imajo tudi ustrezne antropološke podatke, se je v svoji analizi naslonil avtor. Potem, ko je v prvem delu opredelil kriterije časovne klasifikacije, se je v drugem osredotočil na razčlenitev razmerja med sestavo pridatkov in starostjo umrlih. Za starostno strukturo žensk v vseh obdobjih "avarskih" grobišč Avstrije je značilen visok delež tistih, ki so umrle v starostnem obdobju adultus. Avtor ugotavlja, da obstaja neposredna povezava med posamezno vrsto opremljenosti in starostno sestavo. Noša, ki je vsebovala mnogo kovinskih predmetov, je statistično povezana z ženskami, ki so jih pokopali v juvenilni ali zgodnji adultni starosti. Kombinacija grobov z uhani s pločevinastimi jagodami, se prav tako najpogosteje pojavlja pri mladih ženskah. Za razlago strukture, na katero je naletel, je avtor pritegnil etnografske primerjave. Tako se je dokopal do zelo verjetne razlage, da povezava nakita in noše predstavlja praznično nošo poročenih žena. Tiste družine, ki so svoje za možitev godne ženske opremile z razkošno praznjo obleko, so jih pokopale s stanu primernim razkošjem, ki bi domnevno ustrezalo tudi poroki. Torej gre za veliko verjetnost, da so jih pokopali v poročni obleki.

Avtor se pri argumentaciji ni mogel dodatno opreti na rezultate raziskave bajuvarskega grobišča Altenerding, ki je potekala istočasno in neodvisno. Ker pa je na metodološko enak način (Andrej Pleterski, Od deklice do starke. Od doma do moža. Identitetne spremembe, kot jih kažeta zgodnjesevno-veško grobišče Altenerding in makedonska narodna noša, *Arheo* 22, 2002, 53-58) prišla do povsem primerljivih rezultatov, se s tem krepi zanesljivost metode in njenih izsledkov.

Predstavljeno delo bogatijo tudi tabele gradiva, ki spremljajo kronološki del študije. S tem predstavljajo zelo uporabno osnovo za časovno razvrščanje primerljivega gradiva. Zato knjiga ni uporabna samo v trenutku, ko poskušamo prestopiti na višjo interpretativno raven, ampak dobro služi tudi pri vsakdanjem delu z "avarskim" gradivom. Za metodološko odlično izpeljano raziskavo in njene zanimive rezultate lahko avtorju samo čestitamo.

Bibliographia archaeologica Slovenica selecta

1. OBJAVE SLOVENSKIH AVTORJEV V TUJEM TISKU 2004 / PUBLICATIONS BY SLOVENIAN AUTHORS ABROAD 2004

Predkivinske dobe / Stone Age

Budja, M., The Neolithisation of South-eastern Europe. - V / In: *Coast to Coast - Arrival*, Coast to coast 10 (Uppsala 2004) 377-417.

Budja, M., Despite many years .... - *Current anthropology* 45, August-October 2004, 100-101.

Budja, M., The Neolithisation of the Balkans: where in the puzzle? - V / In: *LBK Dialogues*, BAR International Series 1304 (Oxford 2004) 37-48.

Pacher, M., V. Pohar, G. Rabeder (ed.), *Potočka Zijalka: palaeontological and archaeological results of the campaigns 1997-2000*. - Mitteilungen der Kommission für Quartärforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 13 (Wien 2004).

Kovinske dobe / Metal Ages

Gaspari, A., Bronzezeitliche Funde aus dem Fluss Ljubljana: Opferungen, Spuren von Bestattungssitten oder Zufällige Verluste? - *Archäologisches Korrespondenzblatt* 34/1, 2004, 37-50.

Križ, B., La Slovenia nella tarda età hallstattiana. - V / In: *Guerrieri, principi ed eroi fra il Danubio e il Po dalla Preistoria all'Alto Medioevo* (Trento 2004) 421-427.

Nadbach, B., Metallene Einzelfunde der Bronze- und Eisenzeit im Raum von Bosnien und Herzegowina. - *Godišnjak. Centar za balkanološka ispitivanja. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* 31/33, 2004, 33-125.

Paulin, A., S. Spaić, A. Zalar, N. Trampuž-Orel, Metallographic analysis of 3000-year-old Kanalski vrh hoard pendant. - *Materials characterization* 51, 2003, 205-218.

Teržan, B., Obolos - mediterrane Vorbilder einer prämonetären "Währung" der Hallstattzeit? - V / In: *Parerga Praehistorica*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 100 (Bonn 2004) 161-202.

Teržan, B., B. Hänsel, Eine Siedlung aus der Bronzezeit. - *Archäologie in Deutschland* 2/04, 2004, 52-56.

Teržan, B., L'aristocrazia femminile nella prima età del Ferro. - V / In: *Guerrieri, principi ed eroi fra il Danubio e il Po dalla Preistoria all'Alto Medioevo* (Trento 2004) 221-229.

Trampuž Orel, N., T. Drglin, R. Urankar, B. Orel, Inductively coupled plasma - atomic emission spectroscopy analyses of the Peggau hoard. Supporting evidences based on archaeometallurgic studies for archeological research of hoard-finds in Austria (Styria). - V / In: *Der urnenfelderzeitliche Depotfund von Peggau (Steiermark)*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 114 (Bonn 2004) 203-227.

Trampuž Orel, N., B. Orel, Inductively coupled plasma-atomic emission spectroscopy analysis of metals in the Late Bronze Age hoard-finds from the Ukraine. - *Praehistorische Zeitschrift* 79/1, 2004, 36-44.

Turk, P., La prima età del Ferro nel territorio a Sud-Est delle Alpi. - V / In: *Guerrieri, principi ed eroi fra il Danubio e il Po dalla Preistoria all'Alto Medioevo* (Trento 2004) 411-419.

Turk, P., Bronzezeitliche Hortfunde in Slowenien - eine Notiz zum Stand der Forschungen. - *Fundberichte aus Österreich* 42, 2003 [2004], 578.

Velušček, A., Past and present lake-dwelling studies in Slovenia: Ljubljansko barje (the Ljubljana Marsh). - V / In: *Living on the lake in prehistoric Europe* (London, New York 2004) 69-82.

Rimska doba / Roman Period

Božič, D., The function of the bronze D-shaped ring from the Late Republican horse burial in Kobarid, Soča valley (SI). - *Instrumentum* 20, déc. 2004, 6-8.

Božič, D., Roman bronze vessels on three tear-shaped feet. - *Instrumentum* 19, juin 2004, 30.

Božič, D., M. Feugère, Les instruments de l'écriture. - *Gallia* 61, 2004, 21-41.

Lazar, I., Römische Glasindustrie: zur Begleitausstellung in Celje / Rimska steklarska industrija: k spremljajoči razstavi v Celju / Roman glass industry: to the colorally exhibition in Celje. - V / In: *Interessantus est* (Graz 2004) 45-49.

Lazar, I., Die römische Nekropole Šempeter im Savinjtal / Rimska nekropola Šempeter v Savinjski dolini / The Roman necropolis of Šempeter in the valley of the river Savinja. - V / In: *Interessantus est* (Graz 2004) 160-164.

Mlinar, M., M. Knavs, Selce, il nuovo sito archeologico scoperto nel Tolmino. - *Quaderni Friulani di Archeologia* 14/1, 2004, 73-79.

Stokin, M., Rana romanizacija i trgovina u sjevernozpadnoj Istri s naglaskom na materijalnu kulturu. - *Histria antiqua* 12, 2004, 45-54.

Vidrih-Perko, V., Sjeveroistočne jadranske luke i trgovački putevi zaleda u svijetlu novih otkrića. - *Histria antiqua* 12, 2004, 85-92.

Pozna antika in zgodnji srednji vek / Late Antiquity and Early Middle Ages

Bratož, R., I martiri Canziani e il ceto aristocratico nella persecuzione diocleziana. - V / In: *Studi sancanzianesi*, Antichità Altoadriatiche 57 (Trieste 2004) 109-137.

Bratož, R., Die diokletianische Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen. - V / In: *Diokletian und die Tetrarchie*, Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. 1 (Berlin, New York 2004) 115-140.

Bratož, R., Verzeichnis der Opfer der Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen. - V / In: *Diokletian und die Tetrarchie*, Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. 1 (Berlin, New York 2004) 209-251.

Bratož, R., Le persecuzioni dei cristiani nelle province danubiane e balcaniche sotto Diocleziano. - *Quaderni giuliani di storia* A/25/2, 2004, 261-342.

Karo, Š., Die Typologie der frühmittelalterlichen Steigbügel aus slowenischen Fundorten. - V / In: *Zbornik na počest Dariny Bialekovej*, Archaeologica Slovaca monographiae 7 (Nitra 2004) [165]-173.

Karo, Š., *Sekerovitá hrivna iz reke Ljubljane* (Slovenija). - V / In: *Zbornik na počest Dariny Bialekovej*, Archaeologica Slovaca monographiae 7 (Nitra 2004) [191]-195.

Knific, T., Prima dell'Italia: dati archeologici sui guerrieri longobardi in Slovenia. - V / In: *I Longobardi e la guerra* (Roma 2004) 93-141.

Arheološka teorija in ostalo / Archaeological theory and varia

Djurić, B., The earth - memory of mankind (Terra gentis humanae memoria). - *Parmal* 3, 29 November 2004, 23-27.

Guštin, M., Protecting natural and cultural environments in southeastern Europe. - V / In: *Proceedings of the International Congress "Catastrophes and Catastrophe management in Museums"* (Sarajevo, Innsbruck 2004) 68-75.

Guštin, M., Insediamenti e borghi d'altura in Slovenia. - V / In: *I borghi d'altura nel Caput Adriae. Il perdurare degli insediamenti dell'età del ferro al medioevo*, Antichità Altoadriatiche 56 (Trieste 2004) 293-300.

Mlekuž, D., Listening to the landscapes: modelling past soundscapes in GIS. - *Internet archaeology* 16, Summer 2004.

Pirkovič, J., A. Gaspari, The Ljubljanica river phenomenon and its protection. - V / In: *Tutela, conservazione e valorizzazione del patrimonio culturale subacqueo*, Mediterraneo 4 (Napoli 2004).

Stokin, M., Photogrammetry and rescue archaeology: feasibility and needs: two case studies: Simonov zaliv and Sermin. - *International archives of photogrammetry and remote sensing* 32/6W8/2, 2000, 260-263.

Šprajc, I., The south-of-east skew of Mesoamerican architectural orientations: astronomy and directional symbolism. - V / In: *Etno y arqueo-astronomía en las Américas* (Santiago de Chile 2004) 161-176.

Šprajc, I., Maya sites and monuments in SE Campeche, Mexico. - *Journal of field archaeology* 29/3/4, fall, winter 2002/2004, 385-407.

Šprajc, I., A. Flores Esquivel, M. I. García López, N. Grube, *Reconocimiento arqueológico en el sur de Campeche: informe de la temporada de 2004*. - (Ljubljana 2004).

Trenz, A., Tutela del beni archeologici nel progetto di costruzione dell'autostrada del Litorale sloveno / Varovanje arheološke dediščine v projektu izgradnje avtocest na slovenski Obali. - V / In: *Beni culturali dell'Alto Adriatico: esperienze di tutela, conservazione e restauro / Kulturna dediščina Severnega Jadrana: izkušnje v varovanju, konzervatorstvu in restavriranju / The Northern Adriatic cultural heritage: experiences in protection, preservation and restoration* (Venezia 2004) 133-148.

Zbona Trkman, B., P. Ventura, Gorizia, Monte Sabotino, il complesso di San Valentino, indagini archeologiche e aspetti conservativi. - V / In: *I borghi d'altura nel Caput Adriae. Il perdurare degli insediamenti dell'età del ferro al medioevo*, Antichità Altoadriatiche 56 (Trieste 2004) 239-258.

Županek, B., Exploring visibility: a case of Late Roman hillforts in Ljubljana region. - V / In: *I borghi d'altura nel Caput Adriae. Il perdurare degli insediamenti dell'età del ferro al medioevo*, Antichità Altoadriatiche 56 (Trieste 2004) 101-114.

2. IZBOR OBJAV TUJIH AVTORJEV O SLOVENSKEM OZEMLJU IN GRADIVU 2004 / SELECTED PUBLICATIONS BY FOREIGN AUTHORS ABOUT THE SLOVENIAN TERRITORY AND MATERIAL 2004

Cuscito, G., F. Maselli Scotti (ed.), *I borghi d'altura nel Caput Adriae: il perdurare degli insediamenti dell'età del ferro al medioevo*. - Antichità Altoadriatiche 56 (Trieste 2004).

3. IZBOR OBJAV V SLOVENSKEH NEARHEOLOŠKIH PUBLIKACIJAH 2004 / SELECTED PUBLICATIONS IN SLOVENIAN NON-ARCHAEOLOGICAL LITERATURE 2004

Predkivinske dobe / Stone Age

Knaps, M., M. Mlinar, Turjeva jama: prazgodovinska vez Posočja z Benečijo. - *Trinkov koledar* 27-28, 2003-2004, 155-158.

Petru, S., Preiskave sledi uporabe na kamenih orodjih. - *Glasnik Slovenske matice* 27/28, 1/2, 2003/2004, 126-128.

Pohar, V., Razširjenost ledenodobnih živali in pregled stare kamene dobe v Sloveniji. - *Glasnik Slovenske matice* 27/28, 1/2, 2003/2004, 108-111.

Turk, I., Nekaj osnovnih podatkov o paleolitskem najdišču Divje babe I in njegova problematika s poudarkom na najdbi domnevne piščali. - *Zgodovina v šoli* 13, 1/2, 2004, 3-11.

Kovinske dobe / Metal Ages

Janžekovič, F., V. Malez, A. Velušček, Zooarheološke najdbe ptic na koliščarskih naselbinah na Ljubljanskem barju / The zooarcheological findings of birds in ancient pile dwellings at Ljubljansko barje. - *Acrocephalus* 25/123, 2004, 195-200.

Teržan, B., M. Strmčnik Gulič, O gomili halštatskega veljaka iz Pivole pod Poštelo. - *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40, 2/3, 2004, 217-238.

Turk, P., Med posvetnim in svetim - dva primorska depoja iz pozne bronaste dobe. - *Goriški letnik* 29, 2002 [2004], 95-110.

Velušček, A., Ljubljansko barje v dobi kolišč. - *Zgodovina v šoli* 13/1-2, 2004, 11-21.

Vuga, D., Prazgodovinsko gradišče Martinišče - kamnit branik, simbol obrambe. - *Kras* 65, avg. 2004, 32-35.

Rimska doba / Roman Period

Curk, I., Drava, njen breg in Poetovio. - *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40, 2/3, 2004, 239-252.

Curk, I., Dum lucet - bibamus sodales: ali in kako arheološki razumemo Stare: nekaj primerov iz Slovenije. - *Keria* 6/2, 2004, 7-32.

Lazar, I., Uspešen vojščak, rimski senator: Tit Varij Klemens: (ok. 115-?). - V / In: *Znameniti Celjani* (Celje 2004) 4-5.

Lubšina Tušek, M., Arheološke raziskave na trasi rimskega vodovoda Fram-Poetovio v Kungoti pri Ptujju. - *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40/1, 2004, 29-40.

Slapšak, B., Antične krajine 3. tisočletja. - V / In: *Antika za tretje tisočletje* (Ljubljana 2004) 159-164.

Šašel Kos, M., Zlatorog in volkulja: nekaj pogledov na raziskovanje rimskega obdobja v Sloveniji in smernice za nadaljnji študij. - V / In: *Antika za tretje tisočletje* (Ljubljana 2004) 149-157.

Tušek, I., Kungota pri Ptujju - križišče treh vodovodov. - *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40/1, 2004, 19-27.

Vidrih Perko, V., M. Sagadin, Gorenjska v antiki. - *Kamniški zbornik* 17, 2004, 207-224.

Pozna antika in zgodnji srednji vek / Late Antiquity and Early Middle Ages

Guštin, M., Začetki slovanskega naseljevanja na Slovenskem. - *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40, 2/3, 2004, 253-265.

Knific, T., Na stičišču treh svetov: arheološki podatki o Goriški v zgodnjem srednjem veku. - *Goriški letnik* 29, 2002 [2004], 5-30.

Knific, T., Arheološki sledovi blejskih prebivalcev. - *Gorenjski glas* 57/49, 2004, 6 in 57/50, 2004, 14.

Knific, T., Arheološki sledovi blejskih prebivalcev iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka. - V / In: *Bled 1000 let*, Gorenjski kraji in ljudje 25 (Radovljica 2004) 93-118.

Pleterski, A., Neobjavljena gesla iz koroške zgodovine v dopolnilnem zvezku Enciklopedije Slovenije. - *Koroški vestnik* 38/1, 2004, 55-57.

Pleterski, A., M. Belak, Structures in the Area of Lauterhofen in Bavaria. - *Studia mythologica Slavica* 7, 2004, 43-61.

Pleterski, A., Idejni sistem blejske župe. - V / In: *Bled 1000 let*, Gorenjski kraji in ljudje 25 (Radovljica 2004) 119-123.

Ravnik-Toman, B., Uhani s košarico: zgovoren kos nakita blejskih staroselk v zgodnjem srednjem veku. - V / In: *Bled 1000 let*, Gorenjski kraji in ljudje 25 (Radovljica 2004) 125-130.

Srednji in novi vek / Middle and New Ages

Horvat, M., I. Žmuc, Izgubljena zapestnica baronice Auersperg. - *Kronika* 52/1, 2004, 107-110.

**Arheološka teorija in ostalo /
Archaeological theory and varia**

Stokin, M., Rimska vila v Simonovem zalivu: možnosti prezentacije arheološkega najdišča. - V / In: *Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre*, Razprave Filozofske fakultete (Ljubljana 2002) 87-107.

Župančič, M., "Sejenišče"? - *Kraški rob* 2/1, 2004, 5.

Djurić, B., Novosti v slovenski arheologiji na podlagi avtocestnih raziskav. - *Zgodovina v šoli* 13 1/2, 2004, 21-23.

Žižek, I., Žetale skozi arheološka obdobja. - V / In: *Žetale in Žetalanci nekoč in danes* (Žetale 2004) 28-32.

Fortunat Černilogar, D., M. Mlinar, Naplavine obsoške zgodovine. - *Argo* 47/1, 2004, 31-37.

Djurić, B., Terra Gentis Humanae Memoria. - V / In: *The earth beneath your feet* (Ljubljana 2004) 7-24.

Guštin, M., Dediščini naproti. - *Spomeniškovarstveni razgledi* 6, junij 2004, 24-26.

Vidrih-Perko, V., Ajdna nad Potoki: poročilo o najnovejših arheoloških odkritjih in Arheologija za javnost, študijski primer: projekt Kašarija. - *Jeseniški zbornik* 9, 2004, 205-219.

Vidrih-Perko, V., Arheološka keramika v postizkopavalnih in muzeoloških procesih: študijski primer Ribnica na Dolenjskem. - *Argo* 47/2, 2004, 16-27.

**4. NOVE SLOVENSKE ARHEOLOŠKE MONOGRAFIJE /
RECENTLY PUBLISHED SLOVENIAN
ARCHAEOLOGICAL MONOGRAPHS**

Djura Jelenko, S., *Dr. Hans Winkler in njegov prispevek k arheologiji Mislinjske doline*. - (Slovenj Gradec 2004).

Lazar, I. (ed.), *Drobcji antičnega stekla / Fragments of ancient glass*. - *Annales Mediterranea* (Koper 2004).

Lazar, I. (ed.), *Rimljani: steklo, glina, kamen / Die Römer: Glas, Ton, Stein*. - (Celje, Maribor, Ptuj 2004).

Novaković, P., M. Lovenjak, M. Budja, *Osemdeset let študija arheologije na Univerzi v Ljubljani*. - (Ljubljana 2004).

Sakara Sučević, M., *Kaštelir: prazgodovinska naselbina pri Novi vasi / Brtonigla (Istra) / Kaštelir: prehistoric settlement near Nova vas / Brtonigla (Istria)*. - *Annales Mediterranea* (Koper 2004).

Šašel Kos, M., *Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije. Rimski spomeniki - vodnik*. - (Ljubljana 2004).

Šašel Kos, M., P. Scherrer, B. Kuntič-Makvič, L. Borhy (ed.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia II / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien. Pannonia II*. - *Situla* 42 (Ljubljana 2004).

Šavel, I., *Neskončen dih: razstava o bakrenodobnem žarnem grobišču pri Krogu. Publikacija k razstavi / The endless breath: exhibition of the Copper Age cremation cemetery at Krog. Catalogue accompanying the exhibition*. - (Murska Sobota 2004).

Štukl, J., *Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke: katalog razstave*. - (Škofja Loka 2004).

Tecco Hvala, S., J. Dular, E. Kocuvan, *Železnodobne gomile na Magdalenski gori / Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska gora*. - *Katalogi in monografije* 36 (Ljubljana 2004).

Velušček, A. (ed.), *Hočevarica - eneolitško kolišče na Ljubljanskem barju / Hočevarica - an Eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*. - *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 8 (Ljubljana 2004).

Turk, I. (ed.), *Viktorjev spodmol in Mala Triglavca. Prispevki k poznavanju mezolitnega obdobja v Sloveniji / Viktorjev spodmol and Mala Triglavca. Contributions to understanding the Mesolithic period in Slovenia*. - *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 9 (Ljubljana 2004).

Tina MILAVEC

Irena Šavel: Neskončen dih: razstava o bakrenodobnem žarnem grobišču pri Krogu. Publikacija k razstavi. Pokrajinski muzej, Murska Sobota 2004. 53 str., 51 barvnih fotografij, 3 karte.

Publikacijo sestavljajo krajši prispevki o zgodovini odkritja najdišča ob Muri, nastanku najdišča, opisom nekropole Pod kotom - jug in opisom grobov, časovno opredelitvijo grobišča, orisom načina pokopavanja in opisom verovanja. Na kratko so predstavljeni izsledki analize kostnih ostankov, ki je bila opravljena na HANU v Zagrebu. Podana je tudi uporabljena literatura. Besedilo ima vzporeden prevod v angleškem jeziku.

Pri arheoloških terenskih pregledih na trasi avtoceste Vučja vas - Beltinci in kasnejšem pregledu v mreži je bilo odkrito in potrjeno arheološko najdišče Pod kotom - jug pri Krogu. Izkopavanje pod vodstvom Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti je potekalo v letih 2000 in 2001. Na najdišču je bila odkrita zgodnjesrednjeveška zemljanka, prazgodovinsko žarno grobišče, naselbinski ostanki iz zgodnje bronaste dobe in najdbe opredeljene v pozno bronasto dobo.

Opredelitvi pomena nekropol kot vira arheoloških podatkov sledi opis grobišča Pod kotom - jug. Na površini 2800 kvadratnih metrov je bilo odkritih 177 žarnih grobov. Žganina je bila v lončenih žarah, ki so bile večinoma poškodovane v zgornjem delu, nekatere pa močno fragmentirane. Glede na močnejše koncentracije grobov na posameznih odsekih grobišča izkopavalci predvidevajo določene skupine grobov, ki so tvorile posebne sklope. Pridatki v grobovih so redki, se pa posamezni artefakti ali njihovi fragmenti pojavljajo v neposredni bližini grobov. 133 kostnih ostankov je bilo analiziranih, skoraj polovica jih je pripadala otrokom. Poleg sežganih človeških kosti so bile v žarah najdene tudi sežgane kosti nekaterih živali.

Opisi grobov so razvrščeni po sektorjih, podani pa so le opisi grobov z najznačilnejšimi oblikami žar. Poleg opisa so posamezne keramične najdbe prikazane tudi na fotografijah.

Keramiko gradivo, ki je glede na obliko in okras umeščeno v sredino 4. tisočletja pr. n. št., sodi med vodilne forme srednjeevropske kulturne skupine s keramiko z brazdastim vrezom, ki se v tem času pojavljajo na prostoru od Avstrije do Romunije in od Slovaške do Slovenije.

Katalog se zaključuje z opisom obreda pokopavanja, opisom oblike in vrste grobov in pomenom verovanja za človeka. Pokojnika so položili na grmado ali na poseben prostor za sežiganje, njegov pepel pa nasuli v žaro. Večina žar na najdišču je imela preluknjano dno, kar lahko nakazuje verovanje v nesmrtnost duše, ki je imela v preluknjani žari prost izhod. Žara z ostanke pokojnika je bila položena v jamo, ki je bila nato zasuta. Včasih so pokojniku pridali še kosti živali ali kakšen predmet. Domneva se, da je manjša gomila vidno zaznamovala grob. Takšen način pokopavanja je v tem časovnem obdobju v okviru badenske kulture edinstven. Obliko verovanja v času bakrene dobe, povezano s skrivnostjo umiranja, izpeljuje avtorica na podlagi okrasa na nekaterih posodah iz grobišča, koščenega amuleta in v bližini najdenega idola ter okrašenega kamnitega orodja.

Martina KNAVS

Katja Hrobat: Kras - Brkini: kraška prazgodovinska gradišča. Kulturno društvo Vilenica, Sežana 2004. 24 str., 13 barvnih slik, 2 črno-beli sliki, 2 risbi, 2 zemljevida.

Ob poplavi raznih vodnikov, kot so npr. planinski, turistični, kolesarski, popotniški, kulinarčni in številni drugi, je pred nami knjižica, ki jo z nekaj zadržki lahko označimo za arheološki vodnik in ta je v zadnjih nekaj letih med prvimi tovrstnimi tematskimi vodniki. Avtorica arheološkega vodnika je spoznavanje prazgodovinskih gradišč na prostoru Kra-

sa, Primorja in Brkinov, natančneje povezave od Lipe do Slivja in od Štanjela do Socerba, zastavila in izpeljala v obliki popotovanja. Vodnik ima poleg svoje običajne prostorske dimenzije tokrat poudarjeno časovno dimenzijo, ki jo avtorica že na samem uvodu preseže in bralcu približa kraška prazgodovinska gradišča kot prisoten del kraške krajine, kot spomenik njenih prednikov in zato njen neločljiv del zgodovinske in kulturne identitete. Pri tem si spretno pomaga z vključevanjem lokalnih legend in ljudskega izročila, opisi cerkva, značilne kraške arhitekture in navedbami drugih naravnih in kulturnih znamenitosti tega prostora. Vsi ti elementi in lep, poljuden jezik, bralca nehoti spomnijo na Pavzanijev *Vodič po Grčiji*, če seveda odštejemo, da je to monografsko delo, ki obsega vso Grčijo.

Uvodno besedilo je prispeval Predrag Novaković. V njem predstavi fenomen kraških gradišč, najstarejših znanih ohranjenih gradenj na Krasu. Fenomen gradnje monumentalne arhitekture s poudarjenimi obrambnimi elementi presega prostor Krasa, saj so gradišča značilnost celotne vzhodne jadranske obale, kjer se pojavljajo od začetkov bronaste dobe in so povezana s širšimi družbeno-ekonomskimi spremembami. Kraška gradišča so izjemna v svoji geografski legi med severnim Jadrantom, Alpami in Panonskim svetom, kar se kaže zlasti v primeru Škocjana kot pomembnega nadregionalnega svetišča.

Popotovanje po kraških prazgodovinskih "kaštelirjih" avtorica začne z neposrednim nagovorom bralca, bolje rečeno popotnika, in prijetnim povabilom na pot raziskovanja kraške preteklosti. Smer poti je Černotiče-Rodik-Škocjan-Lokev-Repentabor-Komen-Štanjel-Kazlje-Tabor-Senožeče. Vsak postanek, to je vsaka arheološka lokacija, je temeljito obdelan s številnimi arheološkimi podatki in večkrat začnjen z etnološkimi detajli. Med posameznimi postanki na arheoloških lokacijah avtorica spretno vpleta v tekst podatke o obravnavanem prostoru, razloži pojem gradišče in prepoznani poselitveni sistem, pojasni, kdo so bili prebivalci gradišč, navede imena skupnosti, ki so živela na tem prostoru in izpostavi pomen Škocjana v tem prostoru. Na poti se vodnik ne omeji strogo samo na arheološke podatke, temveč vključuje etnološke podatke in podatke o drugih kulturnih in naravnih znamenitostih. Na ta način bralec skoraj nevede osvoji osnovne arheološke termine in pridobi tudi precej znanja o kaštelirski kulturi.

Opis kljub poljudnemu jeziku in prilagojenemu besedilu nikakor ni skop s podatki, ki so natančno in smiselno izbrani. Avtorica suvereno vodi popotnika skozi prostor in čas in pred njim razkriva prazgodovino kraške krajine. Njen vodnik nikakor ne izzveni kot še en cenjen, nekoristen vodnik, ki razočara še tako prilagodljivega popotnika.

Uvodnemu "potopisu" sledi izbor sedemnajstih najbolj reprezentančnih kraških gradišč, med njimi so Marija Snežna, Rodik, Škocjan, Tabor nad Povirjem, Repentabor, Debela griža pri Volčjem Gradu in Tabor pri Vrabčah. Vsa gradišča so opremljena z opisom lege, ohranjene obrambne arhitekture in podatki o odkritih arheoloških najdbah, v nekaterih primerih je dodana interpretacija funkcije posameznega gradišča in njen nadregionalni pomen. Vedno je opisana pot prihoda do posameznega gradišča. Ob opisu vsakega gradišča je aerofotografija gradišča oz. njen tloris. Slikovno podobo vodnika dopolnjujeta karta poti z vrisanimi arheološkimi postanki na dveh straneh na sredini vodnika in karta razprostranjenosti gradišč v severni Istri, Brkinih in na Krasu.

Katja Hrobat s predstavljenim vodnikom dopolnjuje ponudbo tematskih vodnikov. S svojim arheološkim vodnikom nehoti odpira (in deloma zapolnjuje) novo tržno nišo, saj njena knjižica predstavlja pomembno dopolnilo k turistični ponudbi kraškega in brkinskega prostora. Povpraševanje po tovrstnih vodnikih gotovo ni majhno, saj vsak pravi popotnik vedno želi izvedeti čim več o prostoru skozi katerega se giblje, zlasti o njegovi časovni dimenziji. Takšen vodnik bo gotovo popestril vsako avtomobilsko, kolesarsko ali pohodniško pot. Njegova največ-

ja teža pa je v tem, da bralca nevsiljivo ozavešča o prisotnosti arheološke dediščine, saj bi se vsi morali bolj zavedati nujnosti njenega varovanja in ohranitve.

Špela TOMAŽINČIČ

Miha Mlinar: *Nove zanke svetolucijske uganke. Arheološke raziskave na Mostu na Soči: 2000 do 2001.* Tolminski muzej, Tolmin 2002. 53 str., 16 barvnih fotografij, 41 črno-belih fotografij, 5 kart, 5 risb predmetov.

Pričujoči razstavn katalog je sestavljen iz dveh delov. Prvi del prinaša oris območja, pregled arheoloških raziskav na Mostu na Soči do leta 2001 in opis pomena arheologije za naselje Most na Soči, nekdanj Sv. Lucija. Drugi del je katalog predmetov, pridobljenih ob zaščitnih arheoloških raziskavah in arheoloških nadzorih Tolminskega muzeja med leti 1999 in 2001, ki so bili predstavljeni na razstavi v omenjenem muzeju. Pregledno so prikazana arheološka območja Mosta na Soči in lokacije raziskav Tolminskega muzeja. Celotno besedilo ima paralelen prevod v angleškem jeziku.

V publikacijo nas uvede Utrinek iz arheologovih spominjanj izpod peresa Draga Svoljšaka, dolgoletnega raziskovalca arheologije Mosta na Soči.

Izjemno ugodno lego območja, ob sotočju rek Soče in Idrije, dokazujejo dokumentirane najdbe iz bronaste dobe, starejše in mlajše železne dobe, rimske dobe ter zgodnjega srednjega veka. Zanimanje za zakopano preteklost Mosta na Soči je izpričano že v sredini 19. stoletja, ko je z zbiranjem arheološkega gradiva iz Mosta na Soči pričel tedanji svetolucijski župnik Tomaž Rutar. V pregledu bogate zgodovine arheoloških raziskav so v kronološkem zaporedju podani raziskovalci, letnice izkopavanja in opisi odkritij do leta 2001.

Podrobneje so opisane arheološke raziskave Tolminskega muzeja v letih 2000 in 2001 na štirih lokacijah.

Na ledini Repelc je bilo raziskanih trideset žganih železodobnih in rimskih grobov iz obdobja med 5. st. pr. n. št. in 1. st. n. št., ki predstavljajo razširitev severnega roba grobišča. Odkriti odlomki prazgodovinske keramike in glinenega stenskega ometa nakazujejo bronastodobno poselitev na tem mestu. Lončeni posodici iz zgodnjega srednjega veka pa prinašata prve dokaze za staroslovansko selišče na Mostu na Soči. Predstavljene so tudi nekatere pomembnejše grobne najdbe.

Pri raziskavah na Pucarjevem robu (l. 2001) je bilo odkritih enaintridesetih halštatskih grobov z glavnimi značilnostmi svetolucijskega pokopa. Pomembna novost za posoška grobišča, ki je bila dokumentirana na Pucarjevem robu, je pokopavanje v dveh nivojih. Podrobneje je opisan grob 1 z dvema izjemnima najdbama, grškim skifosom s sovo in koščenim ročajem železnega noža z zaključkom v obliki kačje glave.

Lokaciji Maregova guna in Štulčev kuk, na katerih so raziskave potekale leta 2001, ležita znotraj halštatskega naselbinskega območja na desnem bregu Idrije. Na prvooimenjeni lokaciji so bile odkrite halštatskodobne ostaline s sledovi najmanj treh stavbnih struktur, ter posamezne najdbe, na podlagi katerih se, od 6. st. pr. n. št. dalje, predvideva manjši metalurški objekt. Pri raziskavah na Štulčevem kuku je bil raziskan zid, grajen v suhozidni tehniki, ki ga izkopavalci interpretirajo kot dreznalni zid halštatskega objekta.

Prvi del publikacije zaključuje opis dogajanj na Mostu na Soči, na katere je imela arheologija velik vpliv. Sledi navedba uporabljene in priporočene literature.

Katalog predmetov prikazuje 73 predmetov, ki so bili predstavljeni na razstavi in jih hrani Tolminski muzej. Katalog je opremljen s črno-belimi fotografijami oz. risbami predmetov in njihovim opisom.

Martina KNAVS

Marko Frelih: *Logatec-Longaticum in rimski obrambni sistem Claustra Alpium Iuliarum: s prispevkom o bitki pri reki Frigidus (Soča) leta 394.* Logatec 2003. 84 strani, 20 barvnih slik in 50 črno-belih risb ter slik.

Publikacija, ki na kratko povzema ter problematizira tematiko rimskega obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*, je nastala kot rezultat dolgoletnega ukvarjanja avtorja s tem območjem. Dejstvo, da sta publikacijo izdala ter založila Občina Logatec in Turistično društvo Logatec, je najverjetneje tudi razlog, da je knjiga omejenega obsega in manjšega formata.

Knjiga na žalost ni razdeljena v večje, smiselno zaključene celote, ampak avtor niza enega za drugim kratke sestavke z raznolikimi temami od rimske postaje Longaticum, zgodovine raziskav te postaje, morebitne lokacije rimske nekropole in naselja, pa vse do vojaške ureditve rimske države, obrambnega sistema alpskih zapor in načenjavanja različnih problemov povezanih z bitko pri Frigidu. Na koncu knjige je povzetek v angleškem jeziku.

V prvem poglavju, ki služi namesto uvoda, avtor na kratko predstavi geografsko lego Logatca, njegov strateški položaj v Logaški kotlini in na kratko oriše zgodovino poselitve od železne dobe do druge svetovne vojne. V sledečih poglavjih avtor predstavi rimsko postajo Longaticum skozi njene omembe v zgodovinskih virih (ki jih tudi natančno opiše) in razlago kontinuitete antičnega imena *Longaticum*, ki naj ne bi opredeljevala Gorenjega ali Dolenjega Logatca ampak širši geografski prostor - Logaško.

Iz območja Dolenjega Logatca poznamo antično žarno nekropolo, ki jo lahko le širše datiramo v obdobje od 1. do 4. stoletja n.š.; v Gorenjem Logatcu pa je bila najverjetneje locirana rimska naselbina avtohtonega prebivalstva, glede na skromnost stavbne arhitekture. Rimska obcestna postaja *mansio* je bila na območju Narodnega doma, Petrolove črpalke in Erkerjeve domačije potrjena z izkopavanji med leti 1989 in 2002 z izredno širokim spektrom naselbinskega gradiva (lončenina, steklo, novci, ostanki zidov) in tudi ostanki antičnega cestišča. Postaja je delovala v času 1. do 4. stoletja z dvema vmesnima prekinitevama, zabeleženima v obliki dveh plasti žganine.

V naslednjem poglavju avtor opisuje nastanek, izgradnjo ter potek obrambnega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*. Podrobneje je opisan del obrambne linije okrog Logatca: sektor Verd-Zaplana, sektor Martinj Hrib, antično postajališče na Vodicaх pod Laniščem in rimsko utrdbo na Lanišču.

Poznoantično obdobje je opisano skozi poteke velikih bitk, ki so zaznamovala zahodni del slovenskega ozemlja in bile neločljivo povezana z obrambnim sistemom *Claustra* - gre za bitke med leti 352 in 394 n.š. Po podrobnejši razčlenitvi posameznih faz bitke leta 394 Frelih prizorišče odločilnega spopada postavi na prostor med današnjim Mostom na Soči in Tolminom. Antično omembo reke *Fluvius Frigidus*, ob kateri je potekala bitka, pa poveže z današnjo reko Sočo, kar je jasno razvidno že iz naslova knjige.

V zaključku avtor poudarja pomembno vlogo obrambnega sistema *Claustra* v ozaveščanju širše javnosti in oblikovanju pozitivnega odnosa do kulturne dediščine preko organiziranih ekskurzij, interdisciplinarnih taborov in drugih izobraževalnih dejavnosti.

Ob prebiranju pričujoče publikacije se nam zastavi predvsem vprašanje, komu je knjiga prvenstveno namenjena. Z lahkotnim poljudnim jezikom in razlagami bo najbrž bolj zanimiva širši javnosti, ki jo je Frelih omenjal v zaključku. Resnejša arheološka publika bo najbrž v knjigi pogrešala pregledno kazalo, kakšno tabelo arheološkega gradiva, predvsem pa številčenje slik in fotografij ter doslednejše podnaslavljanje le-teh.

Lucija ŠOBERL

Mira Strmčnik Gulič, Slavko Ciglenečki: *Ančnikovo gradišče pri Jurišni vasi. Poznoantična in zgodnjerednjevska naselbina na Pohorju / Late antique and early medieval settlement on Pohorje.* Zavod za kulturo, Slovenska Bistrica 2003. 54 fotografij, 4 načrti, 6 tabel.

Že sam podnaslov pričujoče knjižice obeta nekoliko drugačno, jezikovno razširjeno predstavitev arheološkega najdišča, ki leži nad Bistriškim šumom, na južnih obronkih Pohorja, z neverjetnim razgledom na spodaj ležečo ravnino Dravskega polja in bližnje hribe, na katerih so v obravnavanem času prav tako zrasla poznoantična pribežališča za prebivalce okoliških antičnih mest.

Vzporedno slovenskemu besedilu sledi angleški prevod.

V predgovoru g. Gradišnika, direktorja Zavoda za kulturo Slovenska Bistrica, ki je omogočil izdajo pričujoče knjige, je mogoče zaslediti angažiranost občine za oživitve naselbine na Pohorju ter željo nadaljevati arheološko delo, saj se zaveda pomembnosti kulturnega spomenika. Take vzpodbude in pripravljenost na sodelovanje so vredne pohvale.

Avtorja začeta s krajšim uvodom, v katerem opišeta geografske značilnosti tega dela Pohorja in ljudsko izročilo o kači, ki čuva krono. Sledi zgodovina raziskav vse od prvih omemb najdišča leta 1912 (W. Schmidt) pa do leta 1981, ko je S. Pahič zastavil na najdišču prvo sondo in z materialom, najdenim v njej, postojanko opredelil kot poznoantično. Leta 1984 je najdišču (pre)veliko škodo prizadejal lastnik zemljišča, ki je s strojnimi posegom v naselbino močno poškodoval njen osrednji del (do takrat je namreč na njeni zahodni strani stal še odlično ohranjen obrambni zid). Vendar pa je to dejanje vzpodbudilo vsakoletna izkopavanja, ki so se vsako leto odvijala preko mladinskih raziskovalnih taborov (v izvedbi ZVKD OE Maribor ter ZOTKS, Gibanje znanost mladini). V dosedanjih akcijah so odkrili severni, jugovzhodni ter celotni južni del naselbine ob obzidju.

Nadaljnji oris te utrjene naselbine vsebuje opis obrambnega sistema - obzidje široko od 1,4-1,8 m, dalje severnega dela naselbine, v katerem je verjetno stal objekt vezan na kovaštvo in predelavo rude, ter zgradb 1-6, razvrščenih ob južnem delu obzidja. Morda bi bilo na tem mestu vredno omeniti, da se pojavlja tako lesena arhitektura (objekti 1, 4, 5, 6 - ugotovljena kovaška dejavnost) kot tudi zidane zgradbe (objekta 2 in 3 - požgan v napadu?). Pri večini objektov je bilo mogoče določiti dve gradbeni fazi (npr. objekt 5).

V poglavju Drobne najdbe dobimo vpogled v izkopano gradivo. Tako kot na večini najdišč, je tudi tu najštevilčnejše zastopana lončenina - lonci, skledje in čaše. Izpostavljeni so kvalitetnejše izdelani primeri lončenine, kot npr. vrča iz sive, fino žgane gline z glajenim ornamentom, značilna za pozno 4. in prvo pol. 5. st., fragmenti keramike, ki jo imenujemo *terra sigillata chiara*, prav tako iz tega časovnega obdobja, ter glazirana posoda. Posebnost in/oz. zanimivost tega najdišča so fragmenti grobe lončenine, ki pripadajo slovanskemu obdobju in imajo svoje analogije na bližnjih najdiščih tega časa, ter uvrščajo naselbino med pribežališča, ki so jih ponovno uporabili še v 8. in 9. stoletju. Predstavljeno je še steklo, posamični kosi nakita ter redki *millefiori* jagodi (datirani v slovansko obdobje). Vendar Ančnikovo gradišče ni skoparilo z najdbami - leta 1984 in 1995 sta bila najdena dva bronasta kipa Merkurja in Apolona, žal brez spremljajočega arheološkega konteksta. Pomembno je tudi na postojanki odkrito železno poljedelsko in obrtniško orodje ter orožje (predvsem puščice).

V poglavju "Ančnikovo gradišče v času in prostoru" avtorja predstavita dve fazi poselitve - prvo, poznoantično, od 4. do prve pol. 5. st., ter drugo, slovansko, okvirno datirano od druge polovice 8. do 9. st. Naštejeta analogije v ožjem prostoru, ki imajo podobno stratigrafsko sekvenco poselitve, Brinjevo goro, Zbelovsko goro ter Svete gore. Še enkrat opozorita na pomemben aspekt postojanke, namreč njeno strateško lego. Za

lažje razumevanje vpetosti Ančnikovega gradišča avtorja podata krajši opis najdišč, na katerih bi lahko iskali vzporednice za gradivo, arhitekturo in nenazadnje vlogo Ančnikovega gradišča.

Da je to območje bogato z najdišči iz vseh arheoloških obdobij, izvemo iz naslednjega poglavja, kjer se izriše poselitvena slika območja, ki je bilo poseljeno od prazgodovinskega obdobja dalje (železnodobno Kotnikovo gradišče ter rimsko grobišče v Kalšah). Nenazadnje velja opozoriti tudi na področje Šmartna na Pohorju, kjer so lomili in klesali marmor ter ga izvažali v večja antična središča. V številne fasade cerkva v okolici so vzdani nagrobniki z napisi (Črešnjevec, Šmartno, Veliko Tinje), v globeli pri Modriču pa ležijo ostanke Mitrovega svetišča.

Želja po varovanju kulturne dediščine in izročila se kaže na Ančnikovem gradišču tako v prezentaciji lesenih kot tudi kamnitih struktur ter v stalni skrbi za obveščanje laične in strokovne javnosti o dogajanju na najdišču. Verjetno se tako občina kot tudi ustrezne spomeniško-varstvene ustanove lahko pohvalijo, da je najdišče postalo priljubljena izletniška točka, ki jo pričujoča knjiga izčrpno dopolnjuje in tako obiskovalcu kot strokovnim krogom pripoveduje njeno zgodbo.

Na koncu knjige sledi arheološka karta širšega področja južnega pobočja Pohorja ter dva natančno izdelana tlorisa do leta 2003 raziskanih površin. Sledi 6 tabel z drobnim gradivom in na koncu še bralcu prijazni utrinki dela na najdišču, ki mu približajo arheološko delo.

Mateja RAVNIK

Saša Djura Jelenko: *Dr. Hans Winkler in njegov prispevek k arheologiji Mislinjske doline.* Slovenj Gradec 2004. 112 strani, 58 tabel, 56 barvnih in črno-belih slik.

Predstavljena publikacija je nastala kot spremni katalog istoimenske razstave, ki jo je leta 2004 pripravila kustosinja Koroškega pokrajinskega muzeja Saša Djura Jelenko. Namesto uvoda je avtorica namenila poglavje predstavitvi dr. Hansa Winklerja in njegovega dela. Sledijo večji zaključeni sklopi, v katerih so predstavljene posamezne lokacije, na katerih je omenjeni izkopaval med leti 1907 in 1912: tempelj, naselbina in grobišče v Starem trgu, antični Kolacioni (*Colatio*), gomile v Legnu, vila rustika v Dovžah, prazgodovinske najdbe z Grajskega hriba nad Starim trgom in depo z Vrh.

Čeprav so biografski podatki o Hansu Winklerju skromni, je njegova arhivska zapuščina zelo bogata. Njegova arheološka pot se je začela že leta 1907, 1909 pa je začel z bolj resnimi raziskavami v Mislinjski dolini.

Lokacija rimske poštna postaje ter naselbine *Colatio* dolgo časa ni bila natančno znana. Šele z Winklerjevimi raziskavami je bila dokončno potrjena prava lokacija antične postaje: ob vzhodni grajskega hriba je stal tempelj, južno od le-tega je stal stanovanjsko-upravni del in proti jugozahodu veliko grobišče iz časa 1. in 2. stoletja n.š.

Raziskave templja, ki sta jih spodbudili naključni epigrafski najdbi, so odkrile številne ostanke zidov, dele arhitekturnih členov in množico ostalega drobnega gradiva.

Na območju južno od templja so nadaljnje raziskave odkrile 4 objekte, ki jih je Winkler interpretiral kot naselbinske ostanke. V letih 1911 in 1912 so sledila izkopavanja obsežnega grobišča, ki se razprostira na severni strani ceste, ki vodi od Starega trga proti jugu. Odkrita je bila linija grobnih parcel z zidanimi grobnicami in več žganih grobov v njihovi okolici. Raziskano grobišče, katerega celotnega obsega zaenkrat še ne poznamo, je tipično rimsko mestno grobišče s številnimi različnimi tipi grobne arhitekture (zidane grobnice tipa mavzolej, obzidane grobne parcele, različni tipi žganih grobov) na obeh straneh glavne mestne vpadnice.

V nadaljevanju je podrobneje predstavljeno drobno gradivo, ki izvira iz grobišča – lončenina, steklo, koščene najdbe;

med kovinskim gradivom pa so predstavljeni deli noše ter nakita, pisalni ter kozmetični pribor, kuharski inventar, ključ, orožje in bronasta plastika.

V letu 1909 je Winkler izkopaval sedem prazgodovinskih gomil v legenskem gozdu, ki so datirane v čas Ha B3/C1 do Ha D1. V teku istega leta je Winkler začel izkopavanja tudi v Zgornjih Dovžah, kjer je odkril zidane temelje vile rustike z ostanke hipokavsta in rimske grobove nedaleč stran od vile. Winklerjeve raziskave je Saša Djura Jelenko ponovno spravila v tek v letih 1992 in 1993, še danes pa jih nadaljuje v obliki mladinskih raziskovalnih taborov. Sledi predstavitev najdišča Grajski hrib nad Starim trgom, na katerem je plato z imenom Puščava, kjer je Winkler prvi odkril ter izkopal znano pozno-antično in staroslovansko grobišče (najnovejša objava 2002). Avtorica poudari predvsem še neobjavljene najdbe iz časa pozne in mlajše bronaste dobe ter starejše železne dobe. Kot zadnja je predstavljena zakladna najdba z Vrh, katere natančne vsebine na žalost ne poznamo. Leta 1909 je bila v bližini kamnoloma odkrita bronasta plavutasta sekira, kasneje 1913 pa so pri kopanju za apnenico odkrili še nekaj bronastih predmetov, ki so najverjetneje predstavljeni na eni izmed ohranjenih Winklerjevih fotografij.

V zaključku avtorica še enkrat povzema ter poudari pomembno vlogo, ki jo je imel dr. Hans Winkler za razvijanje arheološke zavesti na področju Mislinjske doline in konec koncev tudi njegova prizadevanja za ustanovitev pokrajinskega muzeja, ki bi preprečila odhajanje najdb v avstrijske muzeje. Slovenj Gradec je po njegovi zaslugi prišel v arheološko-zgodovinsko literaturo in dobil zaradi odkritja rimske naselbine *Colatio* svoje mesto na arheološkem zemljevidu.

Zelo pregleden in sistematičen katalog je, poleg številnih fotografij izpovedne Winklerjeve arhivske zapuščine, poln ilustracij arheološkega gradiva in je zato zelo dobrodošla publikacija s prvici objavljenimi najdbami, ki so čakale na ta trenutek skoraj 100 let.

Lucija ŠOBERL

Jože Štukl: *Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke.* Katalog razstave. Loški muzej, Škofja Loka 2004. 36 str., 15 barvnih slik, 5 črno-belih slik.

Katalog je nastal ob priložnosti postavitve razstave z enakim naslovom, ki je bila na ogled v galeriji Loškega muzeja na Loškem gradu od junija 2004 do oktobra 2005. Avtor Jože Štukl, kustos arheolog v Loškem muzeju, je razstavo pospremil s priročnim, skrbno izdelanim katalogom, v katerem je predstavljena bogata zapuščina srednjeveške in novoveške materialne kulture, ki je bila odkrita pri izkopavanjih na treh različnih predelih mestnega ozemlja srednjeveške Škofje Loke, na prostoru opuščene gradu Zgornji stolp na Kranclju v letih 1954-1955 ter Komuna in Poljanskih vrat na Mestnem trgu leta 1972. Skupno je bilo razstavljenih 259 predmetov, od tega največji delež pripada kuhinjski in slikani namizni keramiki, manjši del pa orožju, orodju in ostalemu drobnemu gradivu.

Po kratkem uvodu avtor v poglavju z naslovom "Srednjeveška Škofja Loka" sumarno prikaže zgodovino razvoja mesta in njenega zaledja od začetkov Loškega gospostva, ki segajo v leto 973, do njegovega konca leta 1803. Pri predstavitvi se avtor osredotoči predvsem na vprašanje nastanka in razvoja samega mesta, ki je nastalo v središču Loškega gospostva, s poudarki na urbanistični zasnovi in spremembah mesta skozi stoletja in vzrokih zanje.

Jedro kataloga je opis treh zgoraj navedenih najdišč, obsega pa zgodovino raziskav, predstavitev rezultatov raziskav in interpretacijo dokumentiranih arhitekturnih ostankov, ter opis in datacijo izkopane gradiva. Izbor najdišč je sicer naključen,

vendar omogoča vpogled v tri različne mestne predele, z različnimi funkcijami, skozi tri različne časovne preseke. V prvem primeru gre za lokacijo izven mestnega obzidja, vzpetino nad Loškim gradom, kjer so bili z načrtnimi arheološkimi izkopavanji dokumentirani arhitekturni ostanki stolpa kvadratne oblike, ki sta ga obdajala obzidje in jarek. Gre za ostanke Zgornjega stolpa, prvega upravnega sedeža fevdalne oblasti v freisinškem Loškem gospostvu. Poleg ohranjenih arhitekturnih elementov so bile odkrite bogate najdbe, ki obsegajo srednjeveško in novoveško lončenino, orožje, konjsko opremo in ostale najdbe (med njimi izstopa bronast svečnik v podobi srednjeveškega paža). Datirane so v čas od 11. do začetka 16. stoletja. Druga lokacija so Poljanska vrata, predel vhoda v mestno jedro, z vsemi pripadajočimi obrambnimi elementi srednjeveškega mesta. Pri zaščitnih izkopavanjih so bili raziskani ostanki mostu, obrambnega stolpa in dela mestnega obrambnega jarka, dokumentirane so bile le skromne najdbe lončenine. Tretja lokacija je Komun, predel znotraj mesta, kjer so prav tako potekala zaščitna izkopavanja, pri katerih so bili odkriti skromni ostanki arhitekture ter številno lončeno, kovinsko, koščeno in stekleno gradivo, datirano od 16. do 19. stoletja.

Ker večino izkopenega gradiva predstavlja lončenina, je posebno poglavje posvečeno loški slikani meščanski lončenini. V njem avtor obdela lončenino z več vidikov. Obravnava tehniko izdelave, tehnike krašenja, uporabljene barve in motive. Posebno dragocen je avtorjev prispevek o namembnosti kvalitetnega namiznega posodja meščanskega tipa in njeni vlogi v meščanski družbi. Ta se kaže v omejeni in skrbno načrtovani uporabi bogato poslikanega namiznega posodja, npr. za odlič-

ne priložnosti, praznike, obiske uglednega gosta, ko je takšen "razstavljeni" predmet deloval v funkciji postavljanja in razkazovanja gospodarske moči in socialnega statusa njenega lastnika. Zaradi prestižne vrednosti slikane lončenine, je bila leta uporabljena tudi kot predmet obdarovanja ob raznih svečanih priložnostih. Poglavje se zaključuje z vprašanjem porekla loške slikane meščanske lončenine - avtor domneva, da so odkriti kosi izdelki domačih lončarjev, narejeni pod vplivom razvitejših lončarskih središč - in njeno časovno umestitvijo.

V zaključku je naveden obsežen katalog, ki zajema izbor srednjeveškega in novoveškega gradiva, ki je bilo najdeno pri izkopavanjih na treh obravnavanih najdiščih. Katalog predmetov je razdeljen po posameznih najdiščih in posebej po materialu iz katerega so izdelani predmeti. Opremljen je z golj z opisom posameznih predmetov. Izbor najbolj reprezentančnih predmetov je pri ustreznih poglavjih prikazan z barvnimi slikami.

Vrednost kataloga razstave je v njegovem prispevku k poznavanju materialne kulture srednjega in novega veka, ki z objavo loške slikane meščanske keramike pomembno dopolnjuje zbirke in objave srednjeveškega in novoveškega keramičnega gradiva nekaterih srednjeveških mest na prostoru Slovenije, kot so npr. Celje, Koper, Piran. Katalog se tako pridružuje seriji novejših objav srednjeveške in novoveške keramike, ki predstavljajo pomemben in dragocen vir za srednjeveške in novoveške študije. Predvsem pa publikacija s svojo oblikovno in vsebinsko zasnovano cilja na širok krog laičnih bralcev, ki segajo po tovrstni arheološki literaturi.

Špela TOMAŽINČIČ